

Pascal Bruckner

ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΙΜΑΣΤΕ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΕΣ;

VLADIMIR NABOKOV ΔΙΗΓΕΙΤΑΙ στην αυτοβιογραφία του «Άλλες ακτές» ότι αφού εγκαταστάθηκε στο Cambridge, μεταξύ 1913 και 1922 μετά τη ρωσική επανάσταση, έπεσε έκπληκτος σ' ένα μεταχειρισμένο αντίτυπο του «Ερμηνευτικού λεξικού της ζωντανής ρωσικής» του Dahl, σε τέσσερις τόμους: «Το αγόρασα αποφασισμένος να διαβάζω τουλάχιστον δέκα σελίδες την ημέρα, σημειώνοντας λέξεις και ζουμερές εκφράσεις που μου άρεσαν. Ο φόβος να χάσω ή να φθείρω, από την ξενική επίδραση, το μόνο πράγμα που είχα σώσει από τη Ρωσία, τη γλώσσα της, μου έγινε αρρώστια»¹.

Μια τέτοια έγνοια για τη χώρα που έχει χάσει, για τη μικρή του γλωσσική πατρίδα θα απέφερε στον Nabokov σήμερα τη μομφή της «αναδίπλωσης στην εθνική ταυτότητα», του μουδιάσματος και της ατολμίας, καθώς η εποχή μας τιμά περισσότερο από άλλες εποχές τις διεθνείς διασυνδέσεις και την ανοιχτότητα. Πράγματι, εάν πιστέψουμε τις φήμες, δυο στρατόπεδα αναμετρώνται σήμερα σε ένα τιτάνιο αγώνα, αλλεργικά το ένα για το άλλο, όσο ο καπιταλισμός και ο κομμουνισμός: το εθνικιστικό, ξενόφοβο στρατόπεδο, προσηλωμένο στην κληρονομημένη περιουσία του, όπως ο Αρπαγκόν στην κασέλα του, και το κοσμοπολίτικο στρατόπεδο, διψασμένο για τον άλλον, περίεργο για όλα, που βιάζεται να ανταλλάξει την εθνική στενότητα με ένα φαρδύτερο κοστούμι. Οι πρώτοι, οχυρωμένοι στη γαλλικότητά τους (ή στη γερμανικότητα) φαίνεται να αποπνέουν τη μνησικακία, την επαρχία και τη φτώχεια του ιδρύματος, οι δεύτεροι μοιάζουν να στεφανώνονται από την αύρα των ανοικτών πεδίων, της νεότητας και της ελπίδας. Από τη μια πλευρά η απαίσια σύσπαση

* Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό, *Esprit*, αρ. 187, Δεκέμβριος 1992.

1. *Autres rivages*, Gallimard, «Folio», σ. 335.

του φόβου και της τσιγγουνιάς, από την άλλη το κάλλος της φιλίας και της τόλμης. Τούτη η εναλλαγή υπάρχει αναμφίβολα, πρέπει όμως να την αποδεχτούμε τόσο ξεκάθαρα και απλουστευτικά; Είμαστε στ' αλήθεια καταδικασμένοι είτε να παραμείνουμε εντοχισμένοι στον τόπο της καταγωγής μας, είτε να βυθιστούμε στην πολυχρωμία των διαφόρων μορφών κουλτούρας; Πρέπει μήπως να ανταποκριθούμε σ' αυτήν την πρόσκληση, που τόσο μοιάζει με κλήση;

Συνεταιρισμός ή Βαρβαρότητα;

Ο ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΥΝΙΣΤΑ α priori μιαν έξοχη επιθυμητή αξία ήδη λόγω των επιθέσεων που υπέστη από την πλευρά του φασισμού και του σταλινισμού. Η γνώση ότι «κοσμοπολίτης» είναι μια βρισιά για τους θιασώτες του εθνικού μετώπου, θα όφειλε να μας οδηγήσει, σύμφωνα με ορισμένους, να διεκδικήσουμε αυτόν τον χαρακτηρισμό (γιατί όμως να περιβληθούμε, ανακλαστικά, μιαν ιδέα μόνο και μόνο γιατί οι εχθροί μας τη βδελύσσονται; Δεν ισοδυναμεί αυτό με εγκλωβισμό στη δική τους προβληματική;). Ο κοσμοπολιτισμός, προνόμιο αρχικά των γόνων της ευρωπαϊκής αστικής τάξης και της αριστοκρατίας, και ύστερα κατάρα που έπληξε τις διωκόμενες μειονότητες από τον πόλεμο, ή αυτές που εξολοθρεύτηκαν από τις καταδιώξεις και το ολοκαύτωμα, εάν πιστέψουμε τους οπαδούς του, μετατρέπεται τώρα σε κατάσταση κοινή για όλους. Μοιάζει έτσι να γεννιέται ένας καινούργιος άνθρωπος, όχι πια ο απομονωμένος άνθρωπος του άλλοτε, έγκλειστος στη στενή του επικράτεια, αλλά ο άνθρωπος που συνδέεται με τους άλλους και είναι συνεχώς σε κίνηση, ενσωματώνοντας κάθε προηγούμενη μορφή σοφίας. Το άτομο χωρίς σύνορα, που είναι ευπροσάρμοστο στα πλοκάμια των μεγαπόλεων καθώς και στις πλανητικές ανταλλαγές, ενώ είναι ταυτόχρονα προφυλαγμένο από κάθε σωβινιστική υποτροπή. Αυτός ο πολυεθνής πολίτης, που στέκεται με ιδανικό τρόπο πάνω από το πλήθος και είναι ικανός να συνθέτει μια πλατιά δέσμη από οπτικές γωνίες, μπορεί να καταστήσει αδύνατη την προσφυγή στα όπλα, χάρη στην οικουμενική του κατανόηση. Αυτές οι ιδέες δεν στερούνται μεγαλείου και θυμίζουν τις υψηλότερες αρχές του 18ου αιώνα: η ανθρωπότητα είναι σύμφωνα μ' αυτές μια ενιαία οικογένεια, προσωρινά διαιρεμένη από παράλογες προκαταλήψεις και από την άγνοια. Ας μορφώσουμε οι μεν τους δε, και η ομόνοια θα βασιλεύσει. Όλα αυτά ταιριάζουν άλλωστε με το προοίμιο της ιδρυτικής πράξης της Ουνέσκο στις 16 Νοέμβρη του 1945: «Καθώς οι πόλεμοι

γεννιούνται στο πνεύμα των ανθρώπων, και η υπεράσπιση της ειρήνης στο πνεύμα των ανθρώπων πρέπει να οικοδομηθεί».

Βλέπουμε να συμφιλιώνονται μ' αυτήν την ευκαιρία δυο πνευματικές οικογένειες μάλλον εχθρικές μέχρι τώρα: η τριτοκοσμική και η αντιολοκληρωτική αριστερά. Στο όνομα της αντιαποικιοκρατίας, η πρώτη αρνείται στη Δύση το δικαίωμα να εγκαθιδρύεται ως κυρίαρχη κουλτούρα, την ανακαλεί στη μετριοφροσύνη, στη συνείδηση της σχετικότητας των επιτευξέων της, και την ωθεί να ανοιχτεί σ' αυτούς τους κόσμους που τόσο άδικα έχει δυναστεύσει. Στο όνομα της Ευρώπης και του τέλους της διαίρεσης Ανατολής και Δύσης, καθώς και στο όνομα της οικολογικής αλληλεγγύης που υπερβαίνει τα όρια των ηπείρων, η δεύτερη συνηγορεί υπέρ της άρσης όλων των φραγμών και της ένταξης όλων των εθνών σε ένα ευρύτερο σύνολο. «Σήμερα», γράφει για παράδειγμα ο Edgar Morin, «έχει ξεκινήσει στην Ευρώπη ένας δρόμος ταχύτητας ανάμεσα στις διαδικασίες διχοστασίας και αποσύνθεσης και στις διαδικασίες συνεταιρισμού και συσσωμάτωσης» (*Le Monde*, 1η Ιουλίου 1992). Και αυτή η στάση δεν είναι καινούργια: παραπέμπει στον ηθικολόγο ειρηνευτισμό ορισμένων ρομαντικών: «Έθνη! Λέξη πομπώδης που δηλώνει τη βαρβαρότητα», έγραφε ο Λαμαρτίνος το 1841. «Μόνο ο εγωισμός και το μίσος έχει πατρίδα, η αδελφότητα δεν έχει [...] Καθένας ζει στο κλίμα της ευφυΐας του, είμαι συμπολίτης κάθε ψυχής που σκέπτεται»². Κάθε αποσκίρτηση είναι λοιπόν α priori αρνητική, επειδή σπάει αυτήν την πλατιά συνενωτική διαδικασία που οφείλει να συνδέσει όλες τις χώρες και να προλάβει τους κινδύνους της σύγκρουσης. Τόσο μάλλον που ο αιώνας μας, σε αντιδιαστολή με τον προηγούμενο, δοκίμασε μέχρι ναυτίας τη φρόνη του εθνικισμού. Κοντολογίς, αφού πρώτα γίναμε ελεύθεροι χάρη στα έθνη, στο εξής θα πρέπει να είμαστε ελεύθεροι κόντρα σε αυτά. «Γίνε ο αδελφός μου, αλλιώς σε σκοτώνω», έλεγε ο Rivarol συμπυκνώνοντας σε μια φράση το πνεύμα της τρομοκρατίας. Γίνετε όλοι αδέρφια, αλλιώς θα χάσετε κάθε αξία, κηρύσσει η νέα κοσμοπολιτική διδασκαλία. 'Αξιοι της ανθρωπότητας θα είναι, έτσι, μόνον οι λαοί που νοιά-

2. Αναφέρεται στο βιβλίο του Marcel Merle, *Pacifisme et internationalisme*, Armand Colin, σ. 210-211. Στις φράσεις που παρατέθηκαν ο Λαμαρτίνος προσθέτει ευχαρίστως: «Η πατρίδα μου είναι εκεί όπου ακτινοβολεί η Γαλλία, όπου η ιδιοφυΐα της λάμπει μπρος στα θαμπωμένα βλέμματα». Με άλλα λόγια η αποστροφή των συνόρων σκοπεύει στην κατανόηση της Γαλλίας, που ταυτίζεται έτσι με

τον κόσμο ολόκληρο. Μπορούμε εδώ να αναρωτηθούμε αν η κοσμοπολιτική ιδεολογία είναι στη Γαλλία ένα μέσο που θα επιτρέψει σε μια χώρα μειωμένη και περιορισμένη στα γεωγραφικά της όρια να ξαναβρεί κάτι από το χαμένο της γόητρο, αν πρόκειται εδώ για ένα νοσταλγικό εθνικισμό, στολισμένο με το προσωπείο του οικουμενικού.

ζονται να ενσωματωθούν σε μιαν ευρύτερη ένωση: οι άλλοι, που πασχίζουν να εξατομικευθούν, να διαχωρίσουν τη θέση τους, αξίζουν μόνο να ονομάζονται άγριοι και όντα φυλετικά. Το μέλλον παίρνει τη μορφή ενός τρομερού τελεσίγραφου: «Συνεταιρισμός ή βαρβαρότητα» (Edgar Morin)³.

Αισθητικές ροβινσονάδες

ΘΑ ΘΕΛΑΜΕ ΝΑ ΕΠΙΚΡΟΤΗΣΟΥΜΕ με την καρδιά μας αυτόν το συναινετικόν αλτρουισμό που με την πολλή καλή του θέληση και την παιδαγωγική του προσπάθεια ισχυρίζεται πως θα νικήσει τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις, τόσο τις ευρωπαϊοκεντρικές όσο και τις εθνικοτοπικές. Όποια κι αν είναι η συμπάθεια που μας εμπνέει, μας φαίνεται εν τούτοις προβληματικός για περισσότερους από έναν λόγο, κυρίως όταν προδίδει, αλλοιώνει ή παραμορφώνει αυτό που πράγματι υπήρξε το πνεύμα του κοσμοπολιτισμού. Κατ' αρχήν, υιοθετώντας μια χαρακτηριστική ψευδαίσθηση του Διαφωτισμού, συγχέουν σταθερά σ' αυτό το είδος του στοχασμού δυο διαφορετικά επίπεδα: το ηθικό και το αισθητικό. Η κουλτούραπραγματοποιεί συνθέσεις ευκαίριες στο καλλιτεχνικό πεδίο, εκεί όπου δάνεια, αντιγραφές και συνδυασμοί αποτελούν την ίδια την ουσία της δημιουργικής γονιμότητας, αλλά αυτά είναι αδύνατα στην καθημερινή ζωή. Δεν μπορούμε να επωφεληθούμε από το στυλ ζωής ενός άλλου πολιτισμού χωρίς να απαρνηθούμε λίγο πολύ το δικό μας. Εκτός κι αν ονομάζουμε κοσμοπολιτισμό το γεγονός ότι τρώμε κους-κους, ρύζι καντονέζικο, φοράμε κινέζικα μεταξωτά, ακούμε ανατολίτικη μουσική ή βάζουμε τα μαλλιά μας με χέννα. Προπαντός όμως κανένα βιβλίο, κανέναν πίνακα ζωγραφικής ή μουσικό κομμάτι δεν είναι φορέας οποιασδήποτε ηθικής προσταγής. Το να πιστέψουμε λόγου χάρη πως «το πνεύμα του μυθιστορήματος»,

3. Στο όνομα αυτής ακριβώς της αντίληψης συνέβη να μείνουμε αναίσθητοι μπρος στις οδύνες των Κροατών και των Βοσνίων, που ήταν βέβαια θύματα μιας επίθεσης, αλλά κατά βάση ήταν ένοχοι που θέλησαν να εγκαταλείψουν την ομοσπονδία (οι Βόσνιοι διαθέτουν ένα ελαφρυντικό, επειδή ανήκουν σε ένα πολυεθνικό κράτος). Αποκλείοντάς τους από το ανθρώπινο γένος, αποφύγαμε να συμπάσχουμε στις δυστυχίες τους, βάλαμε θύτες και θύματα στον ίδιο παρονομαστή. Το πιο κωμικό είναι πως στο όνομα της πολυεθνό-

τητας, οι καγκελλαρίες ορισμένων διανοουμένων υποστήριξαν, τουλάχιστον μέχρι το Μάη του 1992, το πιο έκδηλα φασιστικό και επεκτατικό καθεστώς, αυτό του Βελιγραδίου, που πιστώθηκε με την πρόθεση να διατηρήσει την ενότητα της Γιουγκοσλαβίας. Που σημαίνει πως τα πιο γενναϊόδωρα συνθήματα, από τη στιγμή που παγιώνονται σε ιδεολογία, προξενούν την ίδια τύφλωση όπως προηγουμένως ο σταλινισμός ή ο αριστερισμός.

δηλαδή «η παιγνιώδης ανατροπή των δογμάτων και των ορθοδοξιών» θα μπορούσε να λειτουργήσει ως κριτική συνείδηση και να μας αποσπάσει από τις ταυτοτικές μας ενορμήσεις (*pulsions identitaires*)⁴, αποτελεί μian οπτική γωνία πολύ γενναιόδωρη αλλά μη επαληθεύσιμη. Ακόμη και αν το μυθιστόρημα, όπως πολύ καλά το είδε ο Milan Kundera, είναι το κατ' εξοχήν δημοκρατικό είδος, αυτό που προϋποθέτει την ανοχή και τη σύγκρουση των οπτικών γωνιών, δεν υπάρχει ποτέ εκεί υποχρεωτικό πέραςμα από το έργο στη ζωή. Την ώρα που διαβάζω μπορώ να ξεχάσω τις προκαταλήψεις μου, να αισθανθώ κοινωνήσω στο σύμπαν ενός κινέζου ή νοτιοαμερικανού συγγραφέα, να αισθανθώ συμμετέτοχος σε μian άλλη εποχή, σε άλλα ήθη, αυτό όμως δεν αλλάζει σε τίποτε την ανοιχτότητα του πνεύματός μου από τη στιγμή που εγκαταλείπω το λογοτεχνικό πεδίο. Την ώρα της ανάγνωσης είμαι σκεπτικιστής ή είρωνας, προσωρινά ελευθερωμένος από τους μύριους δεσμούς που με καθηλώνουν στην κοινότητά μου. Ξαναγίνομαι όμως σεχταριστής, μεροληπτικός, παθιασμένος από τη στιγμή που επιστρέφω στον αιώνα και στον τόπο μου για να αντιμετωπίσω τους ομοίους μου. Μόνο του το έργο τέχνης δεν μπορεί να καθαρήσει το βάρβαρο βυθό της ανθρωπότητας.

Και για να το πούμε πιο ωμά: δεν αγαπούμε τους Ανατολίτες, επειδή διαβάζουμε το *Κοράνι* ή τις «*Χίλιες και μια Νύχτες*», περισσότερο από όσο αισθανόμαστε φιλία για τους Ρώσους χάρη στην ανάγνωση του Pouchkine ή του Gogol. Δεν αγαπούμε τους μετανάστες, επειδή χορεύουμε στο ρυθμό της Αρέγγε, περισσότερο από όσο οι νέοι, που λικνίζονται στους ρυθμούς των Αφρικανών, απαλλάσσονται από τη ρατσιστική τους στάση απέναντι σ' αυτούς τους ίδιους Αφρικανούς, όταν τους συναντούν στο δρόμο ή οφείλουν να συγκατοικήσουν μαζί τους. Παρόμοια, αυτό που εκτιμούμε στον Γκαρσία Μαρκές ή στον Τανιζάκι, δεν είναι η Κολομβία ή η Ιαπωνία αλλά η ιδιαιτερότητα μιας μοίρας ή ενός χωριού που είναι ικανή να αναχθεί στο οικουμενικό. Τι είναι ένα μεγάλο μυθιστόρημα; Μια τοπική διαμάχη, μια μύχια περιπέτεια που παθιάζει τη γη ολόκληρη. Παράλληλα, το ν' αναλύσουμε τη γιουγκοσλαβική τραγωδία μόνο υπό το φως του μυθιστοριογράφου Danilo Kis, που είναι ταυτόχρονα Εβραίος και ορθόδοξος, το να αντιδιαστέλλουμε τον ανθρωπισμό και την ανοχή του προς τον σωβινισμό και την ωμότητα των αντιπάλων μερών, ισχυριζόμενοι με σύγχυση. Εκτός από το ότι είναι υπερβολή να βάλλουμε να μιλήσει ένας νεαρός, συγχέουμε εδώ δυο διαφορετικά επίπεδα, την τάξη της γραφής και την τάξη της πολιτικής (και μάλιστα του πολέμου) που είναι κατ' ανάγκη

4. Όπως γράφει ο Guy Scarpetta στο *La Règle du jeu*, αρ. 7, 'Ανοιξη 1992, σ. 35-36.

λιγότερο απαλή και λιγότερο ευγενική από ένα λογοτεχνικό έργο⁵. Πρέπει να εγκαταλείψουμε την ιδέα ότι ο κόσμος της κουλτούρας, με τις ιδιαίτερες επιτυχίες και την ομορφιά του, μπορεί να χρησιμεύσει ως κριτήριο και οδηγός για τον πολιτικό ή τον ηθικολόγο. Και από την πιο συγκινητική συλλογή ποιημάτων, από την πιο γλυκειά μουσική, καμιά ηθική δεν μπορούμε να συνάγουμε, καμιά συμπεριφορά που θα κρινόταν δίκαιη ή άδικη. Πάει καιρός που το αληθινό, το ωραίο και το αγαθό αποχωρίστηκαν το ένα από το άλλο.

Το χαμόγελο του Μίκυ

ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΙ ΚΑΤΙ ΣΟΒΑΡΟΤΕΡΟ: μπορούμε να αναρωτηθούμε μήπως αυτός ο αδιαφοροποίητος έπαινος του πολλαπλού δεν αναμειγνύει κοσμοπολιτισμό και πνεύμα της παγκοσμιότητας (mondialisme). Συνέπεια της «διαπλοκής όλων των λαών στο δίχτυ της παγκόσμιας αγοράς» (Karl Marx), της διεθνοποίησης του εμπορεύματος και των μέσων ενημέρωσης, που δυνάμει φέρνει σε επαφή τον καθένα με όλους σε οποιοδήποτε σημείο της υφελίου, το πνεύμα της παγκοσμιότητας είναι πράγματι το vade-mecum του νέου πλανητικού νομάδα. Συγκροτεί αυτήν την οικουμενική υποκουλτούρα που επιφορτίζεται με την αντικατάσταση των άλλων, αυτό το αμάλγαμα με βάση το fast-food, την ενδυματική ομοιομορφία, και τις τηλεοπτικές σειρές, που αξιώνει να εντάξει όλους τους ανθρώπους στον ίδιο ζυγό, είτε πρόκειται για το Λος Άντζελες, το Καρόκας, τη Βομβάη ή το Λάγος! Με αυτό το νόημα ο Disneyworld και η ανασύσταση σε μινιατούρα, που περιέχει, όλων των εποχών, μυθολογιών και μορφών κουλτούρας, αλλά εξουδετερωμένες, απονευρωμένες, είναι σίγουρα η αποθέωση του πνεύματος της παγκοσμιότητας, η ταυτόχρονα βλακώδης και ιδιοφυής σκηνοθεσία της οικουμενικής αδελφότητας, της άχρωμης ομόνοιας μεταξύ όλων των ανθρώπων⁶. Και παρόμοια με τη world music που δεν είναι

5. Ένα αντιπαράδειγμα: ο μεγάλος Σέρβος μυθιστοριογράφος Milorad Pavic, συγγραφέας του θαυμαστού «Λεξικού Khazar», βυθίστηκε στη διάρκεια του σερβοκροατικού πολέμου στην υστερία της ξενοφοβίας και στην ιδεολογία της μεγάλης Σερβίας, υποστηρίζοντας ανεπιφύλακτα την πολιτική του Milosevic. Για μιαν ακόμη φορά δεν υπάρχει σύμπτωση ανάμεσα στην εργασία του καλλιτέχνη και στις γνώμες ή στην προσχώρηση του στρατευμένου.

6. Αυτή η «αμερικανοποίηση» του πλανήτη δεν πρέπει να συγχέεται με την Αμερική, καθώς προδίδει συχνά το αμερικανικό πνεύμα επινόησης και δημιουργίας. Καμιά σχέση λόγου χάρι ανάμεσα στη βιομηχανία των θεαμάτων και σ' αυτό το εκπληκτικό αфро-αμερικάνικο σύνολο που αποτελούν η τζαζ, το μπλουζ, η σόουλ, παρότι τα όρια ανάμεσα στα μεν και στα δε δεν είναι πάντα ευδιάκριτα.

παρά η καταλήστευση και η ανακύκλωση για λόγους κατανάλωσης όλων των ρυθμών του πλανήτη, έτσι και στον περίβολο του πάρκου των θεαμάτων μπορούν να συγκατοικήσουν η Αφρική, η Ασία, η Ευρώπη, η Άγρια Δύση, ο εικοστός αιώνας και το μέλλον, φιλικά υπό τη σημαία του broken english, της φτωχής αγγλικής, ιδίωμα μιας ανθρωπότητας αγραμμάτων. Έτσι, το πνεύμα της παγκοσμιότητας δεν είναι παρά κοσμοπολιτισμός. Εάν μπορεί όλα να τα καταπίνει, να τα ταξινομεί να τα χωνεύει, είναι γιατί ξεκινάει από το να εκμηδενίζει τις διάφορες μορφές κουλτούρας: τις αδειάζει από τα μέσα, τις αποξηραίνει και τις αποσαρκώνει για να τις αποκαταστήσει στη συνέχεια, πουδραρισμένες όπως οι μούμιες στις σαρκοφάγους τους, σκοτώνοντας ταυτόχρονα το βάθος και τη μοναδικότητά τους. Όταν λόγου χάρη ο Juan Goytisolo γράφει: «όσο περισσότερο είναι ζωντανή μια κουλτούρα τόσο μεγαλύτερη θα είναι η ανοιχτότητα και η βουλιμμία της απέναντι στις άλλες», επαινεί ίσως ακούσια αυτόν τον βουλιμικό καταναλωτισμό που εξισώνει όλους τους πολιτισμούς, γιατί κατά βάση όλοι το ίδιο του κάνουν. Πιστεύουμε έτσι πως υπερπηδούμε τα σύνορα, πως πλησιάζουμε άξενες ηπείρους, ότι πραγματοποιούμε πλατιές συνθέσεις· καταλήγουμε όμως στο κενό γιατί δεν μεσολάβησε ούτε ο μόχθος της μαθητείας, ούτε η εμπειρία της αποξένωσης από το οικείο. Αυτή η εγγύτητα απαλείφει το άλλο δίνοντάς μας την ψευδαίσθηση πως αποκτήσαμε πρόσβαση σ' αυτό: «η ταχύτητα σκοτώνει το χρώμα· το γυροσκόπιο, γυρνώντας γρήγορα, φτιάχνει γκρίζο», έγραφε ο Paul Morand ήδη στα 1937.

Η πιο θλιβερή εικόνα του πνεύματος της παγκοσμιότητας —ακόμη κι αν είναι αναπόφευκτη— δεν είναι μήπως ο τουρισμός, το θέαμα του ανθρώπινου τσαμπιού, στην είσοδο του Λούβρου, των Βερσαλιών, της Ακρόπολης, των Πυραμίδων ή του Πράντο, όλα όμοια μέσα στις διαφορές τους, πλήθη στη σειρά και πολύγλωσσα που επικοινωνούν με την ίδια ευγενική ανία απέναντι στα έργα τέχνης; Βέβαια, μπορούμε πάντα να ονειρευόμαστε την ενοποίηση του ανθρώπινου γένους από τα κάτω, την αποκοπή των ανθρώπων από τους δεσμούς τους, από τους μύθους κι από τα πρότυπά τους, αν αυτό είναι το τίμημα για την κοινωνική ειρήνη. Μπορούμε, στο όνομα της αρμονίας και της ασφάλειας, να επιθυμήσουμε την απαλλαγή μας από την ευγένεια (και τον κίνδυνο) των μεγάλων πολιτισμών, να σπρώξουμε όλους τους λαούς στην κοινή μυλόπετρα της απομάγευσης, να κάνουμε τον άνθρωπο είδος φτωχό

7. «Le désir d'Europe», *Les Cahiers de Strasbourg*, éditions de la Différence, σ. 23.

8. Αναφέρεται από τον Paul Virilio, «Citoyen

de la ville-monde», *Le Monde diplomatique* Juin 1992.

αλλά φρόνιμο, ομοιόμορφο σ' όλα τα μήκη και τα πλάτη. Αυτή η ευθυγράμμιση μέσω του μικρότερου κοινού παρονομαστή δεν είναι ωστόσο ασφαλής. Κι αν ακόμη τις αρνηθούν και τις συνθλίψουν, οι πίστεις και οι παραδόσεις μπορούν και πάλι να αναδυθούν με τόσο μεγαλύτερη ορμή, επειδή τις έχασαν και τις αποκαθιστούν τεχνητά ύστερα, κόβοντας και ράβοντας τέρατα και υβρίδια χωρίς καμιά συνοχή. (Ορισμένες χώρες της ανατολικής Ευρώπης, με μνήμη ακρωτηριασμένη, βίαια αποχριστιανοποιημένες από μισόν αιώνα κομμουνισμού, δίνουν σήμερα γι' αυτό ένα δυστυχές παράδειγμα)⁹. Γνωρίζουμε άλλωστε ότι ο φασισμός όπως η φανατική προσήλωση στην παράδοση (l'intégrisme) δεν εκπροσωπούν διόλου την άκρατη αγάπη για την παράδοση και τα ιερά κείμενα που απειλούνται από τη νεότεριότητα, αλλά την ιδεολογική τους παραποίηση και μ' ένα νόημα την καταστροφή τους¹⁰. Ο Hegel υπογράμμιζε ήδη τη ρηχότητα του Διαφωτισμού, του κριτικού πνεύματος που καταπολεμά πίστη, θρησκείες και προλήψεις φτάνοντας να θρηνεί για «την απώλεια του πνευματικού του κόσμου»¹¹. Το σημερινό πνεύμα της παγκοσμιοότητας αρνείται τις διαφορές ανάμεσα στις διάφορες μορφές κουλτούρας στο όνομα μιας φτωχής οικουμενικότητας: εκείνης των τρόπων διασκέδασης και της κατανάλωσης. Γι' αυτό αποτυχαίνει να συμφιλιώσει τους ανθρώπους. Αυτή η φιλία που θέτει ως αίτημά του είναι τόσο γλυκερή όσο κι επιφανειακή. Σε καμιά περίπτωση η ίδρυση ενός MacDonald στη Μόσχα ή στην Τεχεράνη δεν θα κάνει τους Ρώσους ή τους Ιρανούς φλογερούς δημοκράτες. Η Βαβέλ δεν απαλείφεται μόνο μέσω της διασκέδασης: πίσω από το χαμόγελο του Μίκυ υπάρχει και η άλλη πλευρά.

Από την κοινωνία του jet-set στην κοσμικότητα

ΑΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΟΥΜΕ ΕΞ ΑΡΧΗΣ κι άλλες απομιμήσεις: μια πόλη δεν είναι κοσμοπολίτικη επειδή συγκεντρώνει πληθυσμούς ποικίλων προελεύσεων που σταθ-

9. Βλέπε σχετικά το θαυμάσιο άρθρο του Jacques Rupnic για τον πόλεμο των μηνιών στην ανατολική Ευρώπη: «Révolution, restauration», *Lettre Internationale*, Φθινόπωρο 1991 — Χειμώνας 1992, σ. 18-21.
10. Ο Ιρανός φιλόσοφος Daryush Shayegan έδωσε την καλύτερη ανάλυση αυτού του φαι-

νομένου στο βιβλίο του *Τι είναι μια θρησκευτική φιλοσοφία*; Presses d'aujourd'hui, 1982 επανέκδοση Albin Michel, 1992, με νέο πρόλογο.

11. *La Phénoménologie de l'esprit*, τόμος II (μετ. J. Hyppolite), Aubier, Paris 1947, σ. 121

μεύουν στα γκέττο. Γίνεται κοσμοπολίτικη από τη στιγμή που οι συνιστώσες της συνασπίζονται ή συνομολογούν για να δημιουργήσουν ένα ενιαίο πνεύμα, μια ντόπια ιδιοφυΐα, τη Βιέννη των αρχών του αιώνα, το Βερολίνο και το Παρίσι του μεσοπολέμου, την Αλεξάνδρεια μέχρι τον Νάσερ, τη Νέα Υόρκη της δεκαετίας του '70, τη Βομβάη, τη Βαρκελώνη και το Παρίσι πάλι σήμερα... Καθ' αυτήν η επιμειξία δεν είναι ούτε καλή ούτε κακή (είναι όμως φανερό πως το μίσος κατά των πόλεων, όπως εκδηλώθηκε από τους Κόκκινους Χμερ ή από το σερβικό στρατό με την καταστροφή του Βούκοβαρ, του Δουμπρόβνικ, του Σεράγεβο κ.λπ., είναι ένα μίσος πρωτόγονων και αγρίων για ό,τι είναι πολιτισμός, λεπτότητα, ομορφιά. Κοσμοπολίτης δεν είναι εκείνος που, απολαμβάνοντας σταθερά εθνικά δικαιώματα, φτερουγίζει από δω και από κει σε ξένες χώρες με βραχύχρονες παραμονές, αυτοαποκαλείται άπατρις, ξένος, *heimatlos*. Δεν είναι κοσμοπολίτης αυτός που, οπλισμένος με φαξ και τηλέφωνο με οθόνη, επικοινωνεί με έναν Ινδό του ινδικού βορά ή ένα Βουσμάνο της Αυστραλίας. Η ηδονή της τεχνολογικής πανταχού παρουσίας, η απόλαυση να μικραίνεις τον κόσμο φέρνοντάς τον στην άκρη του χεριού σου, είναι οι πιο αποσαρκωμένες μορφές επικοινωνίας. Απ' όπου και το παράξενο σκίρτημα που προσφέρουν αυτές οι μηχανές: να είσαι με οποιονδήποτε την ώρα που δεν είσαι με κανέναν. Δεν είναι κοσμοπολίτης εκείνος που συλλέγει ονόματα μεγάλων πρωτεουσών, που επιδειχνει τα ταξίδια του όπως ο γόης τις κατὰ κτήσεις του. Αυτή η στάση είναι ο σνομπισμός του ανθρώπου που αφήνεται στον άνεμο: είμαι αλλού, πάντα αλλού, χθες στο Λος Άντζελες, αύριο στο Πεκίνο, αφήνομαι σ' ένα διεθνές ρεύμα. Οι διατλαντικές πτήσεις και τα τσάρτερς επιτρέπουν στον καθένα σήμερα την εμπειρία να είναι σχεδόν ταυτόχρονα παντού. Αυτή η ηδονή της συντόμευσης των αποστάσεων, της στιγμιαίας απομάκρυνσης δεν μοιάζει σε τίποτε με την υπόμονη μελέτη ενός ξένου πολιτισμού. Το αποστασιοποιημένο ον, μεθυσμένο από την απουσία βαρύτητας, είναι επίσης ένα ιδιαίτερα αφηρημένο ον που δεν εκτίθεται ποτέ στον άλλον. «What a small world», αναφωνεί το μπεστ σέλερ του David Lodge¹², που φέρνει επί σκηνής τον κόσμο των ερευνητών και πανεπιστημιακών που, ταξιδεύοντας από συνέδριο σε συμπόσιο, συναντούν πάντα μερικές εκατοντάδες πρόσωπα, πάντα τα ίδια, δεμένα μεταξύ τους για λόγους ακαδημαϊκούς, επιστημονικούς ή ερωτικούς. Ο κόσμος δεν είναι μικρός παρά για τους κοσμικούς που στένεψαν τον κύκλο των σχέσεών τους σε ένα μικρό κλαμπ, και δεν βλέπουν μέσα στο σύμπαν παρά μια μόνο κατηγορία προσώπων, τη σέκτα τους, είτε αυτή μιλάει για γλωσσολογία, είτε για συγκριτική λογοτεχνία, σινεμά, μόδα ή πυρηνική φυσική.

12. *Un tout petit monde*, Rivages, 1991.

Όπως ακριβώς είναι γελοίο, όταν κανείς είναι πολίτης μιας χώρας εύπορης και ειρηνικής, να αυτοβαπτίζεται «αιρετικός» (προπάντων όταν δεν υφίσταται ούτε λογοκρισία, ούτε διώξεις), είναι χονδροειδές να θέλει να παίξει με το στανιό το ρόλο του ξεριζωμένου. Το να δηλώνει κανείς την καταγωγή του από την Πικαρδία, τη Σαβοΐα ή τη Βρετάννη δεν σημαίνει πως θα αναγνωρισθεί ως μιγάδας αλλά ως ένας κοινός Γάλλος. Παρόμοια το να αυτοαποκαλείται κανείς μετανάστης γιατί έχει έναν παππού Γερμανό ή Ρώσο, μια θεία Ισπανίδα ή έναν πρόγονο Λομβαρδό δεν έχει καμιά ομοιότητα με το να είναι Βορειοαφρικανός ή Πακιστανός, φερμένος στην Ευρώπη σε συνθήκες οδυνηρές για λόγους πολιτικούς ή οικονομικούς. Αυτό το είδος μιμητισμού, σε σχέση με τους καταπιεσμένους και τους ταπεινωμένους, θα 'ταν απλώς ανώδυνο και ανόητο αν δεν παραποιούσε εντελώς την προοπτική και δεν έτεινε να διαγράφει τη φρικτή δυστυχία του εξόριστου: να υπόκεισαι στις διαθέσεις μιας ξένης διοίκησης, με το επώδυνο «αίσθημα ότι είσαι στο έδαφος του άλλου, ξένος και μονάχος» (V.S. Naipaul)¹³.

Η ενσάρκωση εναντίον των πτήσεων

Ο ΑΛΗΘΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, βρίσκεται στον αντίποδα αυτής της χυλώδους Βαβέλ, ριζώνει στο υπέδαφος πολλών μνημών, πολλών ιδιαιτεροτήτων. Δεν επιδίδεται σε πτήσεις πάνω από τις κορυφές του κόσμου, τις θάλασσες και τα υψίπεδα, δεν παίρνει κάτι από δω και κάτι από κει, αλλά ενσαρκώνεται. Το να υπερβείς τις ρίζες σου, να αποχωριστείς από το οικείο για να πλησιάσεις το μακρινό δεν σημαίνει να μετεωρίζεσαι σαν άτομο χωρίς δεσμούς, αλλά να διεκδικείς κι άλλες εντάξεις από τις δικές σου· σημαίνει να παραθέτεις πλάι στην πατρίδα της γέννησης μια ή περισσότερες πατρίδες εκλογής. Γι' αυτό ο κοσμοπολιτισμός είναι οδύνη, δοκιμασία που ανώτερες υπάρξεις επιβάλλουν στον εαυτό τους, βρίσκοντας χαρά και δύναμη στο να σπρώχνουν μακρύτερα τα συνηθισμένα όρια· αυτά που φαίνονται απόλυτα στους κοινούς θνητούς. Δείτε τον Canetti που, γεννημένος στη Βουλγαρία από γονείς Εβραίους Σεφαράδες που του μιλούσαν στα ισπανικά, θα οικειοποιηθεί τα γερμανικά που κατείχαν οι γονείς του κάτω από τη βίαιη καθοδήγηση της μητέρας του. Αυτή θα χρησιμοποιήσει κάθε ταπείνωση, για να του τα εντυπώσει, οδηγώντας το μικρό μαθητή πρώτα στην απελπισία κι ύστερα στο θαυμασμό: «Δεν έμπαινε ζήτημα να απαρνηθώ τις άλλες γλώσσες σ' αυτό το διάστημα: [για τη μητέρα

13. *L' énigme de l' arrivée*, 10/18, σ. 14.

μου] η κουλτούρα ήταν η λογοτεχνία όλων των χωρών που γνώριζε τη γλώσσα τους. Όμως τα γερμανικά έγιναν η αγαπημένη μας γλώσσα — μια τόσο αποκλειστική αγάπη»¹⁴.

Δείτε τον George Steiner, γόνου αυστρουγγρικής οικογένειας, εβραϊκής καταγωγής, που μάθαινε τα αρχαία ελληνικά καθοδηγούμενος από την αυθεντία του πατέρα του, «ανθρώπου αυστηρού και σκοτεινού» που τον σπρώχνει στην ανάγνωση των κλασικών, και ταυτόχρονα στην τελειοποίηση των γαλλικών, αγγλικών και γερμανικών του: «χρωστώ μεγάλη χάρη στον πατέρα μου [...] γιατί μπόρεσε να μαντέψει ότι μια γλώσσα που μαθαίνεται, είναι μια νέα ελευθερία, μια νέα γλώσσα, ένας κόσμος από μόνη της, κι ακόμη μια ανεκτίμητη δυνατότητα επιβίωσης. Η επίμονη μελέτη αυτών των τριών γλωσσών δεν μ' εξέπληττε διόλου· σκεπτόμουν μάλιστα πως ήταν κάτι τελείως φυσικό. Είχα μπροστά μου το παράδειγμα του πατέρα μου που μου εδιηγείτο συνεχώς ότι στην Πράγα μιλούσαν αυθόρμητα γίντις, γερμανικά, εβραϊκά και τσέχικα. Ο ίδιος προερχόταν από μορφωμένη οικογένεια, και η πρώτη γκουβερνάντα του τον είχε επίσης διδάξει τα γαλλικά»¹⁵. Δείτε, ακόμη, τον Nabokov που διηγείται την απέραντη οδύνη που του προκάλεσε μετά το 1940 η ανάγκη να γράφει στα αγγλικά: «Αλλάζοντας γλώσσα, απαρνιόμουν όχι τη γλώσσα του Αβακούμ, του Πούσκιν και του Τολστόι [...], όχι μια κοινή γλώσσα αλλά ένα προσωπικό, ζωτικό ιδίωμα. Συνηθισμένος από καιρό να εκφράζομαι με το δικό μου τρόπο, δεν μπορούσα να περιοριστώ στα στερεότυπα της υιοθετημένης μου γλώσσας, σε βαθμό που οι τερατώδεις δυσκολίες που συνεπαγόταν αυτή η επανενσάρκωση και η φρίκη του αποχωρισμού από ένα ον ζωντανό και πειθήνιο, με βύθισαν σε μια κατάσταση που δεν είναι ανάγκη να περιγράψω· θα 'λεγα μόνο πως ποτέ ένας συγγραφέας κάποιου βεληνεκούς δεν έχει ζήσει αυτήν την εμπειρία πριν από μένα»¹⁶. Και για να πάρουμε ένα πιο σύγχρονο παράδειγμα, η Ουγγαρέζα συγγραφέας Agota Kristof, που εγκαταστάθηκε στην Ελβετία και γράφει στα γαλλικά, δεν παύει να μιλά για τη μεγάλη δυσκολία της να γράφει σ' αυτή τη γλώσσα. Κοντολογίς, δεν γεννιέται κανείς κοσμοπολίτης, αλλά γίνεται με μια πράξη απέραντης αγάπης και σεβασμού, ξεπληρώνοντας ατελείτητα ένα χρέος απέναντι σε μια πραγματικότητα ξένη. Πριν να φτάσουμε στη μεθυστική εμπειρία να κινούμαστε σε πολλά επίπεδα, να παίζουμε σε πολλά κλαβιέ, πρέπει πρώτα να ενσωματώσουμε κομμάτια ολόκληρα από έναν άλλο κόσμο, να μαθητεύσουμε με μετριοφροσύνη και χωρίς βέβαιη ανταπόδοση σε μια ξένη κουλτούρα που δείχνει τρομακτικά αδιαφανής.

14. Elias Canetti, *Histoire d'une jeunesse*, Livre de poche, σ. 108.

15. George Steiner-Ramin Jahanbegloo, *En-*

tretiens, éditions du Félin, 1992, σ. 24-300.

16. V. Nabokov, *Autres rivages*, ό.π., σ. 393-394.

Η γνώση εξευγενίζει μόνο με υπέρμετρη προσπάθεια: αν κάθε κανονική αγωγή είναι επιβεβλημένη βία σε ένα παιδί, που έτσι αποσπάται από την αθωότητά του, από την τρυφερή αμεριμνησία του, για να το εισάγει στη διάσταση του λόγου, η κοσμοπολίτικη αγωγή είναι οδύνη στη νιοστή δύναμη, μια πρόσβαση, πληρωμένη πολύ ακριβά, σε μιαν ανώτερη ελευθερία. Η μετάβαση από τον έναν πολιτισμό στον άλλο ισοδυναμεί με μια μετάσταση, με μια μεταμόρφωση που συνεπάγεται κόπο και μόχθο και δεν μοιάζει σε τίποτα με το μαλακό γλίστρημα του τζετ από το ένα σημείο του πλανήτη στο άλλο. Γι' αυτό οι μεγάλοι απάτριδες αποτελούν την ευγένεια και το βούκεντρο του πνεύματος. Άνθρωποι του σταυροδρομίου, όρθιοι ανάμεσα στα σύνορα, κατέχουν μιαν οξυδέρκεια που λείπει από το συνηθισμένο άνθρωπο, βλέπουν ό,τι δεν διακρίνει ο κοινός θνητός. Η ίδια η εξωτερική τους θέση είναι παράγοντας μιας ανησυχητικής διόρασης. Αποκαλύπτουν κάτι ουσιαστικό, διαταράσσουν τις βεβαιότητες, απογυμνώνουν τα ψεύδη των κλειστών κοινωνιών. Έχουν βρει το κουράγιο να αφήσουν την άνεση της μιας οικογένειας, του ενός τόπου, για να αναζητήσουν την ομορφιά αλλού, σε άλλες παραλλήλους. Προορίζονται κατ' ουσίαν να παραμείνουν εξαιρέσεις (αλλά εξαιρέσεις απαραίτητες: η εξαφάνιση των εβραϊκών κοινοτήτων της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, εκτός της Ουγγαρίας, παραμένει μέχρι σήμερα μια πνευματική καταστροφή χωρίς προηγούμενο). Είναι, έτσι, αδύνατο «να δημοκρατικοποιηθεί» ο κοσμοπολιτισμός, να γίνει ένα δικαίωμα παρόμοιο με την υγεία ή τη στέγαση. Ακόμη κι αν παίρνει χίλιες μορφές, βαθμούς κι αποχρώσεις, θα μείνει για πάντα προνόμιο των ολίγων¹⁷.

Είναι δυσχερής η μεταφύτευση σε μια μακρινή κουλτούρα γιατί κάθε λαός διαθέτει την ιδιαίτερη ατομικότητά του, ήδη λόγω της γλώσσας του, που δεν είναι άμεσα μεταφράσιμη σε μιαν άλλη, και γιατί παραμένουν μεταξύ των χωρών αξεπέραστες ζώνες σκιάς (δείτε λόγω χάρη τις διαφορές που χωρίζουν την καθολική από την προτεσταντική Ευρώπη). Ο εξωτισμός λοιπόν όσο και ο ρατσισμός έχουν μπροστά τους μέλλον λαμπρό, αφού, προκειμένου να τους απαλείψουμε, θα έπρεπε να καταστρέψουμε ό,τι τους υποκινεί: την ξενότητα του άλλου. Αν κάθε κουλτούρα είναι για τον εαυτό της ένα απόλυτο, όλες οι μορφές κουλτούρας απέχουν από το να αλληλοσυμπληρώνονται: είναι παραπληρωματικές, η μια ξεπερνά και υπερτίθεται στην άλλη, όπως στις λόγχμες μιας ζούγκλας. Το σύμπαν μου είναι εχθρικό, επειδή δεν είμαι ολόκληρο το σύμπαν, και η αλλεργία γεννιέται αρχικά από την ποικιλομορφία. Ο πόλεμος,

17. Ο Philippe Sollers έδειξε πολύ καλά πως η καινοτομία εμφανίζεται στο λογοτεχνικό χώρο πάντα με τη μορφή της βίας και της

παράβασης και συνυφίνεται με πρόσωπα που αναδύονται ως εξαιρέσεις (*Théorie des exceptions*, Gallimard, «Folio», 1985).

η έλλειψη κατανόησης, η περιφρόνηση, πριν να γίνουν καρπός της κακότητας των ανθρώπων, απορρέουν από τη γειτονία των πολλαπλών εκφράσεων του είναι, που η πολλαπλότητά τους αναστατώνει και προκαλεί φρίκη. Η σχέση με τον ξένο βυθίζεται στο διφορούμενο, μοιράζεται ακαθόριστα μεταξύ έλξης και αντιπάθειας. Αν το ξερρίζωμα, η απώλεια της ασφάλειας του οίκου δεν ήταν μια επώδυνη άσκηση, δεν θα ήταν μετανάστευση και θα μπορούσαμε να ταξιθεύουμε στον κόσμο όπως το αίμα στις φλέβες. Με άλλα λόγια, θα υπάρχουν πάντα άλλοι: η διαίρεση σε ράτσες, σε γλώσσες και σε δοξασίες θέτει για πάντα εμπόδια στο όνειρο μιας τέλειας επικοινωνίας και μιας διαφάνειας στη σχέση της ανθρωπότητας με τον εαυτό της. Όποιες κι αν είναι οι ικανότητες αφομοίωσης που διαθέτω, και η ευρύτητα των αισθημάτων μου, δεν θα απαλείψω ποτέ την εξωτερικότητα εκείνου που έρχεται προς εμέ: ούτε τόσο κοντινός είναι ούτε τόσο διαφορετικός όσο πιστεύουμε. Δεν υπάρχει λοιπόν, εκτός για τον Θεό ή για τον Σίριο¹⁸, μια παγκόσμια σκοπιά που να μπορεί να αγκαλιάζει τις άλλες, μια υπερκείμενη θέση που να επιτρέπει να συλλάβουμε την ολότητα των μορφών που έρχονται από το Βορρά και το Νότο, την Ανατολή και τη Δύση. Πρέπει να απαρνηθούμε το όνειρο του οικουμενικού ανθρώπου που υπέθαλψε η Αναγέννηση και να περιοριστούμε με μετριοφροσύνη στο ιδεώδες του ενηλικιωμένου ανθρώπου, δηλαδή εν μέρει πραγματοποιημένου και πάντα ατελείωτου¹⁹.

Το ισπανικό πανδοχείο

ΠΩΣ ΝΑ ΜΗΝ ΥΠΟΨΙΑΣΤΟΪΜΕ λοιπόν ότι οι εραστές της επιμειξίας δεν είναι στην πραγματικότητα παρά φετιχιστές του άλλου, τόσο ευθυγραμμισμένοι με την ιδεολογία —που αρνούνται— των θιασωτών της καθαρότητας, που τελικά τους μοιάζουν; Τι μπορεί να σημαίνει, για παράδειγμα, μια πρόσκληση για την «Ευρώπη της ετερότητας»²⁰ ενάντια στην Ευρώπη της ταυτότητας; Η δια-

18. Ή για τον εγγεληνό σοφό που ανακεφαλαιώνει στον εαυτό του το σύνολο της ιστορικής διαδρομής της ανθρωπότητας, το σοφό που, καθώς είναι πολίτης του οικουμενικού και ομοιογενούς κράτους, ενσωματώνει όλες τις υπαρκτικές δυνατότητες του ανθρώπου και «απαρμένει ταυτόσημος με τον εαυτό του γιατί περνάει από την ολότητα των άλλων», όπως το λέει ο Kojève (*Introduction à la lecture de Hegel*) Gallimard, σ. 288.

19. Για την ιδέα του ενηλικιωμένου ανθρώπου ως ιδιαίτερη ολότητα στον Goethe και στον Humboldt βλέπε το έργο σχολίου του Louis Dumont, «Aux sources de la Bildung» στο *Idéologie allemande*, Gallimard, Bibliothèque des sciences humaines, 1991.

20. Christian Salmon, *Le désir d'Europe*, ό.π., σ. 16. Αυτή η διατύπωση είναι ανακριβής για δυο λόγους: αν εννοούμε μ' αυτήν πως η Ευρώπη οφείλει να λάβει υπόψη της

τύπωση είναι αναμφίβολα ωραία· για να υπάρχει όμως άλλος στην Ευρώπη, χρειάζεται να υπάρχουν πολλά έθνη και συνεπώς μια μορφή σεβασμού για τις εθνικές ταυτότητες. Τόσο περισσότερο που στις συγκρούσεις που ματώνουν το ανατολικό τμήμα της ηπείρου μας, δεν είναι η ετερότητα του άλλου που προκαλεί απέχθεια αλλά η εγγύτητά του· με άλλα λόγια, αυτό που ο Freud αποκαλούσε ναρκισσισμό των μικρών διαφορών. Η πίστη στον εαυτό δεν συνεπάγεται απαραίτητα την περιφρόνηση των άλλων, όπως και η βούληση του ανοίγματος δεν είναι σίγουρα συνώνυμη του σεβασμού για τον άλλο: πηγαίνω ίσως προς τον άλλο για να αποφύγω τον εαυτό μου, για να εξορκίσω τον φόβο που ο άλλος μου προκαλεί, για να τον προσαρτήσω, για να τον οικειοποιηθώ. Δεν εκπλήττει άλλωστε το ότι σε πολλούς από τους εκθειαστές της ετερότητας ξαναγεννιέται το παλιό μίσος του εαυτού (απ' όπου κατάγεται το τριτοκοσμικό κίνημα)²¹: «Θα αγαπούσα την Ευρώπη αν αρνιόταν τον εαυτό της»²², λέγει για παράδειγμα ο René de Cécatty σε μιαν ωραία επίδειξη ανώφελου μαζοχισμού. Γιατί να είμαστε Ευρωπαίοι, «είναι ήδη καλύτερα από το να είμαστε Γάλλοι» (Pierre Bourdieu)²³, πράγμα που υπονοεί πως ότι δεν είναι ευρωπαϊκό είναι ακόμα πιο chic; Ας μην απατώμεθα σχετικά μ' αυτές τις εξάρσεις αυτομαστίγωσης: η ξενοφιλία συχνά δεν είναι παρά αντεστραμμένη ξενοφοβία, όπως και ο επιδεικτικός φιλοσημιτισμός συχνά δεν είναι παρά αντισημιτισμός από την ανάποδη. Αρνούμενος τον εαυτό του, ο Ευρωπαίος αυτοεπιβεβαιώνεται ακόμη ως εκείνος που αρνείται τον εαυτό του, και αυτοπροβάλλεται τη στιγμή που ισχυρίζεται ότι αυτοαπαλείφεται: είμαι εκείνος που αυτοκαταργείται για να έλθει προς εσάς. Αυτή η αντίθεση με τον εαυτό είναι ακόμη μια αυτοκατάφαση. Το γνωρίζουμε ανέκαθεν: η αυτοϋποτίμηση δεν είναι παρά μια από τις λαθραίες μορφές εγωισμού.

Γιατί η περιφέρεια, τα περίχωρα να αναγορεύονται εκ των προτέρων ανώτερα από το κέντρο; — πράγμα που αποτελεί στην καλύτερη περίπτωση μεροληψία, και στη χειρότερη δημαγωγία. Γιατί πρέπει ο άλλος να είναι αρισιόφις τέλειος, επειδή είναι άλλος, πράγμα που ενέχει τον κίνδυνο να προτιμήσουμε έναν άλλον, πιο άλλον από εκείνον; Γιατί πρέπει όλες οι διασταυ-

το Νότο, αυτό δεν γίνεται στο όνομα της ετερότητας αλλά για λόγους στοιχειώδους πολιτικής φρόνησης και δικαιοσύνης, επειδή το ρήγμα μεταξύ των στερημένων και των πλουσιών βάζει σε κίνδυνο την ειρήνη στον κόσμο κ.λπ. Τέλος αν υπάρχει ένα καθήκον που η Ευρώπη οφείλει να αναθέσει στον εαυτό της, αυτό είναι η αυτοκριτική, η ικανότητα να κρίνει τον εαυτό της. Αλλά το να αυτοα-

φανίζεσαι μέσα στον άλλο, το να συσσερχνώνεσαι με αυτόν μπορεί να είναι ένας τρόπος για να μην αυτοαμφισβητείσαι ποτέ.

21. Εδώ μπορώ να παραπέμψω στο βιβλίο μου *Le Sanglot de l' homme blanc*, (Seuil, 1983) όπου μελέτησα λεπτομερώς όλες αυτές τις μορφές άρνησης του εαυτού.

22. *Le désir d' Europe*, ό.π., σ. 92.

23. Ό.π.

ρώσεις να είναι ευεργετικές κι όλες οι συναντήσεις να γεννούν συμπάθεια; Ξεχνάμε πως οι λαοί επικοινωνούν κατ' αρχήν μέσα από τις παρανοήσεις και ότι αυτές οι φλογερές συμβιώσεις που συνοδεύουμε με τις ευχές μας, παίρνουν πολύ συχνά μορφή κακότεχνης κατασκευής, χοντροκομμένης παραμόρφωσης; Θα ξεχάσουμε το μάθημα του Αγγλο-ινδού συγγραφέα V.S. Naipaul, μελαγχολικού χωρομέτρη κερματισμένων πολιτισμών, των εξαρθρωμένων κόσμων της Αφρικής, της Καραϊβικής ή της Ασίας, και για τον οποίο ο κοσμοπολιτισμός δεν είναι παρά η συνένωση επιμέρους αποτυχιών²⁴ (απ' όπου και η οργή που προκαλεί σ' όλους τους θιασώτες της καθαρής εθνικότητας, που τον στιγματίζουν ως προδότη, πουλημένο, μηδενιστή, εκπατριμένο);

Αυτό που παραβλέπουν οι ωραίες ψυχές είναι ότι δεν είμαστε σύγχρονοι του κόσμου που μας περιβάλλει, ότι δεν υπάρχει χρονική συμφωνία μεταξύ των διαφόρων τμημάτων του κόσμου και ότι με το να θέλουμε να συγκεντρώσουμε σε ένα υπέροχο κοκτέιλ τις πιο αντικρατικές παραδόσεις, βυθιζόμαστε στην καλύτερη περίπτωση σε γενναιόδωρες συγχύσεις, και στη χειρότερη στις πιο τρομερές παρανοήσεις. Αυτή η περιοδεία ανάμεσα στα σύνορα που απαιτείται για τον καθένα, είναι πιθανότερο να εκβάλλει στο θρίαμβο της πιο ακραίας ρηχότητας, στην περιφρόνηση της ετερότητας, παρά σε μια νέα αναγέννηση. Όποιος μεθάει με την πολυχρωμία της παγκοσμιότητας και επιδιώκει την πολυμορφία για την πολυμορφία, περιορίζεται συνήθως σε ευτελή μίγματα. Αυτή η στάση αναμιγνύει δυο διαφορετικά επίπεδα πραγματικότητας: τη συμπαράθεση και το χωνευτήρι. Για να λειτουργήσει το melting pot (χωνευτήρι), όπως για παράδειγμα στις Ηνωμένες Πολιτείες, χρειάζεται μια προσήλωση σε συλλογικές αξίες, η πίστη σε μια κοινή πατρίδα — δεν υπάρχει πιο εθνικόφρων χώρα από την Αμερική²⁵ — που ανάγει σε δεύτερο επίπεδο τη συμμετοχή στις κοινότητες: κοντολογίς, πρέπει να επιμένουμε σε ό,τι επιφέρει την προσέγγιση μάλλον, παρά σε ό,τι διαφοροποιεί και όταν το melting pot δίνει τη θέση του στην salad bowl (λεκάνη σαλάτας) που ισχυρίζεται πως διατηρεί την ιδιαίτερη γεύση κάθε συστατικού, τότε απαλείφεται η ίδια η ιδέα του κοινού αγαθού προς όφελος του κοινοτισμού. Παρόμοια, αν η Γαλλία είναι χώρα μετανάστευσης, αυτό συμβαίνει γιατί το ρεπουμπλικανικό συμβόλαιο δίνει στον καθένα την ταυτότητα του πολίτη, ανεξάρτητα από τη φυλή, την καταγωγή ή τη θρησκεία του. Επίσης, ένα περιοδικό δεν είναι διεθνές επειδή

24. Βλέπε τη μελέτη μου για τον Naipaul, «Le cosmopolitisme comme débris», *Communications*, no 43, 1986, αφιέρωμα στη διασταύρωση των πολιτισμών, με επιμέλεια του Tzvetan Todorov.

25. Τα μεγάλα έθνη, απειλούνται πάντα από τον επαρχιωτισμό και την έπαρση ενώ στις μικρές πολύγλωσσες χώρες υπάρχει αυθόρμητα περισσότερος κοσμοπολιτισμός.

συγκεντρώνει στο ίδιο τεύχος έναν ρωμαίο συγγραφέα, έναν έλληνα ποιητή, έναν πακιστανό μυθιστοριογράφο και έναν ισπανό φιλόσοφο. Γίνεται διεθνές από τη στιγμή που υφαίνονται δεσμοί ανάμεσά τους, ένας διάλογος αρχίζει να διαμορφώνεται και κάτι επείγον συνδέει αυτούς τους συγγραφείς και δικαιολογεί την πολλαπλότητά τους. Διαφορετικά, περιοριζόμαστε να παρατάξουμε ονόματα ξένων που δεν έχουν τίποτε να συζητήσουν και συγκατοικούν ο ένας πλάι στον άλλον, όπως οι πατάτες σ' ένα σακάκι, για να θυμηθούμε την περίφημη μαρξική μεταφορά.

Το να ισχυριστούμε ότι μια «κουλτούρα, η οποιαδήποτε, δεν είναι παρά το σύνολο των επιμεριξιών και των επιδράσεων που υπέστη»²⁶, περιέχει τρία σφάλματα σε μια φράση: κατ' αρχήν τη σύγχυση ανάμεσα στη σύνθεση και στην πρόσθεση· έπειτα, τον έπαινο όχι της ευφυΐας να κατανοείς αλλά της γενναιοδωρίας του σπόγγου που απορροφά το οτιδήποτε για να το ξεράσει στη συνέχεια· και κυρίως την επιδοκιμασία, με τρόπο που εκπλήσσει, των εξωτερικών καθορισμών και του μοιραίου. Είναι σαν να λέγαμε σ' ένα παιδί: δεν είσαι παρά το σύνολο των επιδράσεων που σου κληροδότησαν οι γονείς σου· ενώ το να είσαι ελεύθερος, όπως το είπε ο Sartre, είναι να κάνεις κάτι απ' αυτό που σε έκαναν οι άλλοι. Οι μεγάλες πολιτισμικές μορφές είναι πραγματικά το αποτέλεσμα μιας συμμαχίας, μιας αλληλεπίδρασης· αλλά είναι μεγάλες επίσης χάρη στην ικανότητά τους να επιλέγουν, να αποσπούν από το σωρό των υλικών που προσφέρονται μιαν ιδιαίτερη προσωπικότητα που δεν μοιάζει με καμιάν άλλη. Επιμένοντας αποκλειστικά στην υποδοχή, ξεχνούμε την επεξεργασία των δανείων, την τροποποίησή τους σε μια νέα συνάφεια και προπαντός τη διάσταση του βάθους, που μόνον αυτή αντιστέκεται στο χρόνο. Μπορεί να υπάρξει μια στιγμή επέκτασης όπου απλωνόμαστε προς κάθε πλευρά, όπου γευόμαστε απολαυστικά την ποικιλία, όπου εκδηλώνουμε μιαν ασύγκριτη βουλιμία για τα ήθη και έθιμα του άλλου· στη συνέχεια προκύπτει ένας άλλος: από την ανασύνθεση, την επιλογή, την εργασία επί του εαυτού. Μετά την αποποίηση του εαυτού που προκαλείται από το πολλαπλό, πρέπει να έλθει η επανδιοποίηση, η αναδίπλωση όπου το πνεύμα, μετά τον εμπλουτισμό του, επιστρέφει στον εαυτό του. Οριακά, αυτή η πολιτισμική επιμεριξία που εξαίρουμε τείνει να κάνει τον καθένα ανεμοδείκτη, θύμα της διάχυσης, όπως ο Zelig του Woody Allen, ένα μιμητικό νευρόσπαστο παραδομένο στο χάος του εκτός, τη μια μέρα ψευτο-κινέζος, την επομένη ψευδομουσουλμάνος, ύστερα ψευτο-αφρικανός, πάντοτε απελπισμένα άλλος, αφού ο ίδιος δεν είναι

26. Juan Goytisolo, *Le désir d' Europe*, ό.π. σ. 24.

τίποτε συγκεκριμένο²⁷. Κοντολογίς, έτσι διεγείρουν λιγότερο το πάθος μας, το ενδιαφέρον μας για τον άλλο, και περισσότερο μας προσκαλούν σε ένα πολιτισμικό *zapping*, με κίνδυνο να αυξηθεί η κατ' εξοχήν μοντέρνα δυστυχία, το συνεχές σκόρπισμα του εαυτού.

Και αν αυτή η μανία για την πολλαπλότητα κρύβει στην πραγματικότητα μιαν αλλεργία απέναντι στην ποικιλομορφία; Κι αν οι ψευτο-κοσμοπολίτες μας έχουν απέναντι στον ξένο την ίδια φοβία με τους εθνικιστές· στον ξένο που προτιμούν να αποδυναμώνουν μέσα στη διαφορά του, εγγλείοντάς τον την ίδια στιγμή που ο ξενόφοβος τον αποκλείει; Όστε η ποικιλομορφία να πάψει να είναι μια πληγή, ώστε να επιστρέψουμε στην Εδέμ πριν από την πτώση, ώστε να επουλωθεί το τραύμα μιας ανθρωπότητας που έχει διαιρεθεί σε διαφορετικές γλώσσες, ήθη και πίστεις. Αυτός ο χύδην κοσμοπολιτισμός θα μπορούσε να μεταφραστεί στη μορφή του ακόλουθου συλλογισμού: όλοι οι πολιτισμοί είναι εξίσου σεβαστοί, δεν πρέπει να τιμούμε κανέναν περισσότερο από τους άλλους. Απ' όπου προκύπτει ότι ο μοντέρνος άνθρωπος οφείλει να είναι το άθροισμα των πολιτισμικών μορφών που χωρίστηκαν κάποτε μεταξύ τους²⁸. Συμπέρασμα: καθώς κάθε κουλτούρα είναι μια επιμέρους αποκάλυψη του Είη, οφείλει να αισθάνεται ένοχη για τόν αποσπασματικό της χαρακτήρα (αφού δεν είναι τίποτε έξω από την πρόσδεσή της στις υπόλοιπες). Η αγάπη της ετερότητας καταλήγει στην ησυχαστική αδιαφορία: τελικά, όλα αξίζουν το ίδιο και οι κοσμοθεωρίες διαψεύδουν η μια την άλλη. Το μόνο που μετράει είναι η συλλογή τους, η συσώρευσή τους σε ένα ξέφρενο «όλο και περισσότερο». «Η συμφωνία των μεγάλων συλλογικών ψυχών» (Romain Rolland) καταλήγει στο οτιδήποτε του σούπερ μάρκετ.

Το καθήκον της πίστης

ΣΕ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΜΕ ΑΥΤΟΝ τον πλανητικό τουρισμό που αγκαλιάζει τα πάντα χωρίς να ερωτεύεται τίποτα, ο κοσμοπολιτισμός προϋποθέτει ως πρώτον όρο του τη γνώση της δικής μας εθνικής κουλτούρας. Για να πας προς τις άλλες

27. Εποχές σκοταδιστικές επέτρεψαν να γεννηθούν μεγάλα έργα, ενώ εποχές ανεκτικές αποδείχτηκαν εντελώς στείρες. Αντίθετα απ' ό,τι πιστεύεται δεν υπάρχει κανένας δεσμός ανάμεσα στην ιδιοφυΐα και στην ελευθερία.

28. Όλοι οι προφήτες της πλανητικής υπερ-εσπεράντο βρίσκουν τον πρόγονό τους στο

πρόσωπο του Roger Garaudy. Πριν να μεταστραφεί στο Ισλάμ και κατά την περίοδό του της παγκοσμιοότητας (*mondialiste*) μας ορίζει το ακόλουθο πρόγραμμα: «προσπαθήστε έτσι ώστε ο καθένας να κατοικηθεί από την κουλτούρα όλων των λαών, όλων των εποχών» (*Pour un dialogue des civilisations* 1977, σ. 94).

πατρίδες πρέπει πρώτα να έχεις μια δική σου, όπως και μια μνήμη που πρέπει να καλλιεργήσεις (ακόμη και αν τις σχετικοποιήσεις): προσφέρω φιλοξενία σ' έναν ξένο μόνο με βάση ένα έδαφος όπου μπορώ να τον υποδεχθώ. Όποιος ισχυρίζεται πως έρχεται από το πουθενά, ότι υπερπηδά τα ήθη και την κοινωνική συμμετοχή, περιορίζεται συνήθως να αναπαράγει τις χειρότερές τους όψεις, να γίνεται το παίγνιό τους. Η χειραφέτηση από το παρελθόν σημαίνει πρώτα ότι το μαθαίνω για να μην το υφίσταμαι πια, σημαίνει να διατηρώ μαζί του μιαν αξιολογική σχέση κατάφασης ή απόρριψης. Χθες, η κληρονομιά ήταν αυτονόητη, πρόσφερε ένα μονοσήμαντο νόημα και τάξη: σήμερα είναι στην καλύτερη περίπτωση απλώς μια αμφίσημη υπόδειξη που οφείλουμε να εξιχνιάσουμε ψηλαφητά, αβέβαια. Δεν διαλέγει κανείς τις ρίζες του, διαλέγει όμως, αφού πια τις έχει αφομοιώσει, να τις δεχθεί ή να τις απορρίψει, να αποσπαστεί από ορισμένες για να συνδεθεί με άλλες, να στηριχτεί σ' αυτές για να εξορμήσει για αλλού. Και τι είναι ο ίδιος ο ατομικισμός, αν όχι η παράδοση της απάρνησης της παράδοσης, άρα μια ιστορία, μια βαθύτητα όπου οφείλουμε να μαθητεύσουμε;

Κατανοούμε γενικά τη λέξη κοσμοπολίτης με το εκτατό, χωρικό νόημα του όρου· γιατί να μη τον εννοήσουμε επίσης με το χρονικό νόημα, ως διάλογο με τους μεγάλους νεκρούς, σχηματίζοντας μαζί τους αυτή την ιδεώδη, κινητική κοινωνία που είναι η πολιτεία του πνεύματος; Αν αληθεύει πως κανείς δεν είναι σαν στο σπίτι του προσεγγίζοντας το παρελθόν, και ότι οι αιώνες που πέρασαν είναι μια ξένη ήπειρος, είναι σημαντικό να αναστήσουμε τους νεκρούς μας «που είναι ακόμη ίσως ζωντανοί»²⁹ (Ντοστογιέφσκι) για να αναζωογονηθούμε με την επαφή τους, να αρδεύσουμε με νέο αίμα το μαυσωλείο της κουλτούρας. Μ' αυτό το νόημα, η μελέτη των κλασικών, η ανάγνωση και ο στοχασμός, είναι πηγή αλήθειας και αυθεντικότητας, ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε κι άλλες παραδόσεις. Για να παραφράσουμε τον Malebranche, τα ερωτήματα που θέτουμε ακατάπαυστα στο παρελθόν είναι η ευσέβεια των μοντέρνων, ακριβώς επειδή το παρελθόν δεν είναι πια αυτονόητο. Ο διάλογος με το άλλοτε μας ελευθερώνει από το βάρος του αλλά και από τη δικτατορία του παρόντος. Μας προσφέρει ζώνες καθαρού αέρα, ωραίες διαφυγές.

Εξίσου με το καθήκον του ανοίγματος προβάλλει και το καθήκον να εμμένει κανείς στον εαυτό του. Είμαι, έτσι, τόσο περισσότερο ικανός για τον κοσμοπολιτισμό, όσο βρίσκομαι εγγραμμένος σε μια γη, σε μια γλώσσα ιδιαίτερη, που χρησιμεύουν σαν εφαλτήριο για να συναντήσω το άλλο³⁰. Χωρίς ένα μη-

29. *Les frères Karamazov*, Gallimard, «Folio», τ. 1, σ. 325.

30. Ο Alain Mangin γράφει τούτα τα ωραία λόγια για τα τελευταία χρόνια του Stefan

τρικό ιδίωμα, ένα τοπίο οικείο, χωρίς μια παράδοση που «στεριώνει ό,τι είναι παροδικό» (Χέγγελ) και με συνδέει με άλλους, θα μπορούσα να αφοσιωθώ κατά βούληση σε οποιαδήποτε θρησκεία ή έθιμο ώστε να αποσπασθώ από όλες, γιατί δεν θα επιθυμούσα καμιά (δεν θα ήμουν παρά ένας χαμαιλέων). Πρέπει λοιπόν να εκθειάσουμε μια κριτική προσήλωση στο ίδιο μας το έθνος, που δεν παραμερίζει ούτε την ικανότητα της εξέτασης ούτε την ικανότητα της αγάπης: η μια χωρίς την άλλη θα μας έκανε να ξαναπέσουμε στην προτίμηση που αποκλείει ή στην ανώφελη καταδίκη: «Αν ένας χριστιανός ερχόταν να μου πει πως ενθουσιάστηκε διαβάζοντας την Μπαγκαβάντ-Τζιτά και θέλει να μεταστραφεί στον ινδουισμό, θα του απαντούσα: η Βίβλος έχει να σας προσφέρει όσα και η Τζιτά. Δεν δοκιμάσατε όμως αληθινά να την ανακαλύψετε. Κάνετε αυτήν την προσπάθεια και γίνετε ολοκληρωμένος χριστιανός. Το να χυθείς στο καλούπι ενός άλλου κόσμου, το να δεις τον εαυτό σου μέσα από τα μάτια του άλλου, μπορεί να γίνει επίσης μια παρακαμπτήριος για να επιστρέφεις στον εαυτό σου: Πόσοι είναι εκείνοι που επανέκαμψαν στην Ευρώπη και στη χριστιανική πίστη μέσα από το πέρασμά τους στη γη του Ισλάμ (ο Massignon για παράδειγμα); Πόσοι είναι οι μεσολαβητές μεταξύ Ανατολής και Δύσης που πλήρωσαν με την εργασία μιας ολόκληρης ζωής την καταβύθισή τους σε μιαν ανθρωπότητα ξένη, σε σημείο να γίνουν παιδιά μιας διπλής κουλτούρας μ' όλους τους κινδύνους και τα θαύματα όπου οδηγεί αυτό το εγχείρημα³¹; Σήμερα η άγνοια της δικής μας ιστορίας είναι η βασιλική οδός για να αγνοήσουμε την ιστορία των άλλων λαών. (Στην εποχή μας της αμνησίας και της αμάθειας, η κατοχή τουλάχιστον μιας πολιτιστικής παράδοσης ισοδυναμεί με κατόρθωμα για την πλειοψηφία των ανθρώπων!) Πώς θα μπορούσαν ένας Γάλλος, ένας Γερμανός ή ένας Άγγλος να καταλάβουν οτιδήποτε από τα ρεύματα του Ισλάμ, από τα μεταφυσικά συστήματα της Ασίας, αν δεν

Zweig, εξόριστου στη Βραζιλία μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία: «Ο Zweig θα πεθάνει επειδή έχασε την πατρίδα του. Εδώ ακριβώς βρίσκεται το παράδοξο: ο Zweig ανακάλυψε ότι ο κοσμοπολιτισμός, αυτή η έσχατη εκλέπτυνση, είναι μια πολυτέλεια των κοινωνιών που είναι πολύ σίγουρες για τον εαυτό τους. Αυτή η πολυτέλεια μπορεί να στηριχτεί μόνο σε ένα σύμπαν οικειότητας και μνήμης, σε μια πατρίδα ή τουλάχιστον σε μια μητρίδα, λίγο ενδιαφέρει: καμιά απ' αυτές τις βαθμίδες δεν συγχέεται με τον εθνικισμό, που συνεπάγεται τον εγκλεισμό και

τον αποκλεισμό, που είναι το συμπλήρωμά του. Ο Zweig ανακαλύπτει ότι έγινε άπατρις στο Λονδίνο (παράδοξο για έναν άνθρωπο που θεωρούσε ολόκληρη την Ευρώπη σαν σπίτι του), κάνει την ανακάλυψη αυτή αφού έφυγε από την Αυστρία», *Stefan Zweig, le Brésil, terre d'avenir*, éditions de l'Aube, 1992. 31. «Η τρέλα είναι, πιστεύω, πολύ κοντά σε κάθε άνθρωπο που μπορεί να βλέπει το σύμπαν ταυτόχρονα μέσα από τους φακούς δυο κοινωνικών περιγυρών, δυο μορφών παιδείας και δυο τύπων έθνους», T. E. Lawrence, *Les sept Piliers de la sagesse*.

γνωρίσουν πρώτα τις δικές τους θρησκευτικές παραδόσεις, ακόμη και αν δεν πιστεύουν³²;

Δεν υπάρχει λόγος να ντρέπεται κανείς για την πολιτιστική του ιθαγένεια. Αυτή είναι τόσο ένας παράγοντας αποδέσμευσης όσο και ιδιαιτερότητας· αντίθετα από ένα πολύ διαδομένο στερεότυπο, κάθε αναδίπλωση δεν προέρχεται από ατομία, αλλά μπορεί να ισοδυναμεί με στοχασμό, με εμβάθυνση. Κάθε σύνορο δεν είναι αναγκαστικά αρχαίο: εξασφαλίζει σ' ένα λαό τη διατήρηση της ακεραιότητάς του, του πολιτιστικού ή γλωσσικού του θησαυρού (και η μεγάλη νοστιμιά των συνόρων είναι ότι μπορούμε να τα υπερπηδήσουμε, να παίζουμε στα όρια τους, πράγμα που προσφέρει περισσότερη έξαρση από την απλή κατάργησή τους). Γιατί να μην αντιπαραθέσουμε σε έναν Nabokov, που διαλέγει να γράφει στα αγγλικά και στα ρωσικά, τη στρατηγική ενός Roland Barthes που αρνείται να μάθει μια ξένη γλώσσα από φόβο να μη μανθεί στη συγγραφική του εργασία; Κάθε πνευματική ζωή κτίζεται επίσης πάνω στη λησμονιά και στην ηθελημένη άγνοια άλλων πνευματικών δυνατοτήτων³³. Όποιος θέλει όλα να τα γευθεί, να υψώσει το πρόσωπό του στο ανάστημά του σύμπαντος, να μην επιλέξει τίποτε ώστε ούτε τίποτε να θυσιάσει, αυτοκαταδικάζεται στη διάσπαση και καταλήγει στη στειρότητα. Χρειάζεται λοιπόν να επανεκτιμήσουμε τις δυσκολίες, τα εμπόδια, τις μεταμφιέσεις, τους χίλιους δόλους με τους οποίους μια κουλτούρα αυτοπροστατεύεται εναντίον του αδιάκριτου εισβολέα. Μήπως η μοναδική ομορφιά της Ευρώπης δεν προέρχεται επίσης από τον τρόπο με τον οποίο σμίλεψε σε μια περιορισμένη επιφάνεια τόσους διαφορετικούς τρόπους ζωής, τόσο εύθραυστους όσο και ανεπανόληπτους; Πρέπει να περιφρονούμε a priori τις επιμέρους μορφές κοινωνικής

32. Εδώ αποκαλύπτεται η τερατώδης ανοησία του κινήματος του «πολιτικά ορθού» στα αμερικανικά πανεπιστήμια. Η πίστη ότι εξοβελίζοντας τον Shakespeare και τον Goethe από τις σπουδές, θα επανατιμηθούν οι αφρικανικοί και ανατολίτικοι πολιτισμοί αποτελεί μια ακραία βλακεία. Η δημιουργία ενδιαφέροντος για τους ξένους πολιτισμούς δεν είναι παρά προέκταση του ενδιαφέροντος που καλλιεργεί κανείς για τη δική του κληρονομιά. Μπορώ να διαβάσω την Τζιτά ή τη Μαχαμπαράτα ξεκινώντας από τον Shakespeare και τον Goethe, όχι εναντίον τους ούτε χωρίς αυτούς.

33. Βλ. Lévi-Strauss: «Αν υπάρχει ανάμεσα στις ανθρώπινες κοινωνίες ένα ορισμένο οprimium ποικιλομορφίας [...] οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι αυτή η ποικιλομορφία προκύπτει σε μεγάλο βαθμό από την επιθυμία κάθε κουλτούρας να αντιτεθεί σ' εκείνες που την περιβάλλουν, να διακριθεί απ' αυτές, με μια λέξη, να είναι ο εαυτός της» [οι κοινωνίες δεν αλληλοαγνοούνται, δανείζονται η μια απ' την άλλη, όταν δοθεί η ευκαιρία, αλλά για να μην χαθούν είναι ανάγκη να παραμείνει ανάμεσά τους, σε ορισμένες όψεις τους, μια ορισμένη αδιαπερατότητα], *Le regard éloigné*, Plon σ. 15.

συμμετοχής και αλληλεγγύης, να γελοιοποιούμε τοπικές συνήθειες και έθιμα³⁴; Γιατί δεν θα μπορούσε να ενσαρκωθεί το υψηλό μέσα στο μικρότατο, γιατί το μικρό είναι απαραίτητα η μειωμένη, ελλειμματική εκδοχή της ετερότητας, και γιατί να μην επαινέσουμε, πλάι στα μεγάλα ανοίγματα, τη νοστιμιά των μικρών κοινωνιών, την ομορφιά των αγκυροβολημάτων, τις τοπικές γλώσσες και διαλέκτους, τους τρόπους του τραπεζιού, τις γαστρονομικές τελετουργίες τους, που είναι εξίσου εκφράσεις του ανθρώπινου πλούτου³⁵; «Πρέπει να αναπαράγουμε το κάθε τι που υπάρχει αλλού ή να γιορτάζουμε ό,τι δεν υπάρχει πουθενά αλλού;»³⁶ Και το ευρωπαϊκό στοίχημα, που είναι ίσως μια ουτοπία, δεν είναι να θεμελιωθεί η ενότητα πάνω στην πολυμορφία για να επιτραπεί στις μικρές κοινότητες να γειτονεύουν μέσα στη θέρμη και στην ακτινοβολία τους χωρίς να πάρουν το δρόμο της περιφρόνησης, του ιμπεριαλισμού ή της ρηχής απομίμησης; Κοντολογίς, δεν θα μπορούσαμε να φοδράρουμε την ομοσπονδιακή προοπτική με το σεβασμό και την αγάπη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων; Την Ευρώπη, δηλαδή, όπως ονειρεύεται τον εαυτό της: την ένωση χωρίς εξαναγκασμό, την άνθηση και της πιο μικρής οντότητας στο πλαίσιο της πιο πλατιάς ισχύος.

Ακόμη και η Μεσευρώπη δομήθηκε από μια *lingua franca*, τα γερμανικά, και ένα ιδιαίτερο γεωγραφικό χώρο: «Αισθάνομαι, λέει για παράδειγμα, ο George Steiner, ένας ευρωπαίος Εβραίος που μετεωρίζεται μέσα σ' ένα τετράπλευρο που ορίζουν το Λένινγκραντ και η Οδησός από τη μια πλευρά, το Παρίσι και το Μιλάνο από την άλλη, με τη Φραγκφούρτη, την Πράγα και τη Βιέννη στο κέντρο. Αυτή είναι η μεγάλη πατρίδα του Benjamin, του Adorno, του Ernst Bloch, του Freud και του Lukàcs. Ένα έθνος πνευματικό, ένας κόσμος εσωτερικός»³⁷. Και όταν ο Ούγγρος δραματουργός Odon von Horvath (πέθανε στο Παρίσι το 1938) γράφει: «Αν με ρωτήσετε ποια είναι η χώρα που γεννήθηκα απαντώ: γεννήθηκα στο Φιούμο, μεγάλωσα στο Βελιγράδι, στη Βουδαπέστη, στο Πρεσβούργο, στη Βιέννη και στο Μόναχο, και διαθέτω ένα ουγγρικό διαβατήριο· αλλά δεν έχω μητέρα πατρίδα: καθώς είμαι ταυτόχρονα Μαγιάρος, Κροάτης, Γερμανός και Τσέχος, η χώρα μου είναι η Ουγγαρία, η

34. Γι' αυτό το θέμα, είναι χρήσιμο να συμβουλευτούμε το τεύχος 5 του *Messageur européen* (Gallimard, 1991), που αφιερώνεται στην άμυνα των μικρών εθνών.

35. Ο Lévi-Strauss και πάλι: «Η πραγματική ελευθερία είναι εκείνη των μακρόχρονων συνθηκών, των προτιμήσεων, με μια λέξη των εθίμων, δηλαδή, η εμπειρία της Γαλλίας από

το 1789 και εξής το αποδείχνει, μια μορφή ελευθερίας, εναντίον της οποίας βάλλουν επίμονα όλες οι θεωρητικές ιδέες που ανακυρήσσουμε ορθολογικές», ό.π., σ. 380.

36. Benoit Duteurtre, *Libération*, «Rébonds», 6 Μαρτίου 1992.

37. George Steiner — Ramin Jahanbegloo, *Entretiens*, ό.π., σ. 54-55.

μητρική μου γλώσσα τα γερμανικά», δεν θεωρεί τον εαυτό του ως δρομέα της υψηλίου, ως ένα διηπειρωτικό σχοινοβάτη, αλλά διευρύνει την ταυτότητά του πέραν του εθνικού πλαισίου, προς τα σύνορα της αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας: αυτοπροσδιορίζεται, δηλαδή, με βάση ένα πρότυπο πολιτισμού μιας συγκεκριμένης περιοχής, σε μια στιγμή της ιστορίας. Το ότι ο κέντρο-ευρωπαϊκός μύθος βιώνεται στις μέρες μας ως τροχοπέδη, ένα γκέττο στη Βουδαπέστη ή στη Βαρσοβία, το ότι χρησιμεύει ενδεχομένως για να αποκλειστούν άλλοι λαοί, δεν αφαιρεί τίποτε από την έλξη που ασκεί.

Η Μεσευρώπη μπόρεσε με αξεπέραστο ταλέντο να συμφιλιώσει τις βλάβες του ξερριζώματος με την άνθηση μειοψηφικών μορφών κουλτούρας στο εσωτερικό ενός ομοσπονδιακού συνόλου που διαμόρφωνε έναν ορισμένο τρόπο συνύπαρξης. Απ' όπου και το διανοητικό τείχος που μπόρεσε να αντισταθεί στην κομμουνιστική τυραννία, απ' όπου και η νοσταλγία που ξυπνά ακόμη σήμερα σε πολλούς, ως αντίδοτο στην εθνική υστερία και στη γερμανική ηγεμονία³⁸.

Το έθνος συν το δίκαιο

ΜΕ ΕΛΑΧΙΣΤΕΣ ΣΧΕΔΟΝ ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ, οι παραδοσιακοί κόσμοι, ήταν κλειστοί: απουσίαζαν οι ρωγμές, τα διάκενα απ' όπου εισχωρεί η αμφιβολία, και το εκτός έπαιρνε πάντα τη μορφή της απειλής, της αίρεσης ή του κακού. Κάθε κοινωνία, βέβαιη ότι ενσαρκώνει την ανθρώπινη εξοχότητα, απέρριπτε τις άλλες ως βάρβαρες ή ζωώδεις. Μια τέτοια αυτάρκεια δεν είναι πια δυνατή. Η πολυμορφία ανθρώπινων τύπων που γειτονεύουν μεταξύ τους, μας απαγορεύει να ζούμε στη γενέθλια γη μας σαν να ήταν η γη της επαγγελίας όπου η αποκάλυψη θα είχε μια για πάντα επισυμβεί. Έχουμε σίγουρα χάσει την εθνική αθωότητα και καμιά από τις παραδόσεις μας δεν μπορεί πια να αξιώσει τη μοναδική και αποκλειστική αλήθεια. Μια ταυτότητα είναι πάντα σε κίνηση, μη καθαρή, σε ένα σύμπαν κερματισμένο ανάμεσα σε πολλά κέντρα, όπου καμιά χώρα, ούτε η μεγαλύτερη, δεν είναι ένα όλον, δεν είναι το παν. Είναι

38. Σχετικά με την κεντρική Ευρώπη, μπορούμε να διαβάσουμε τον έξοχο διάλογο μεταξύ του Peter Hanak και του Eric Hobsbawm στο *Lettre internationale*, καλοκαίρι 1992, σ. 89-90-91, καθώς και το άρθρο του Pierre Behar, «L' Autriche-Hongrie, une idée d' avenir», στο *Commentaires*, αρ. 53, άνοιξη

1991. Πιο γενικά, σχετικά με το κέντρο-ευρωπαϊκό πνεύμα, εκτός από το έργο του Milan Kundera, βλέπε το βιβλίο του Guy Scarpetta, *L' impureté*, Grasset, 1985, καθώς και την πολύ ωραία μελέτη του Jacques Le Rider *Modernité viennoise et crises de l' identité* PUF, 1990.

αλήθεια από την άλλη πλευρά ότι η βδελυρότητα ενός ορισμένου εθνοτικού εθνικισμού δεν χρειάζεται απόδειξη και ότι ο ιός του διαχωρισμού, που γεννά ένα αχανές ψηφιδωτό μικρών κρατών, είναι εντελώς προβληματικός. Είναι, τέλος, δυνατόν να είναι το έθνος μια φθαρτή πραγματικότητα και το μελλοντικό πρόσωπο της ανθρωπότητας να διαμορφώνεται από τη μεταεθνική ταυτότητα.

Παραμένει πάντως το γεγονός ότι για την ώρα —και για μας στη Δύση που βρισκόμαστε στο μεσοδιάστημα, ανάμεσα στα κράτη που έχασαν ένα μέρος των εξουσιών τους, και στην πολιτική Ευρώπη που ακόμη δεν υπάρχει—, βιώνουμε τη συλλογική μας ελευθερία μέσω των εθνών, και αισθανόμαστε πολίτες, δηλαδή συμμετοχοί της εξουσίας. Το έθνος, καθώς διατηρεί και μεταδίδει τη μνήμη, έλκοντας πάθη και πυρετούς, καθώς, επίσης, συγκροτεί το ιδεώδες πλαίσιο όπου μια ομάδα μπορεί να χειριστεί τη μοίρα της, παραμένει απαραίτητο, αν όχι αξεπέραστο. Δεν είμαστε ποτέ πολίτες του κόσμου αλλά πάντα ενός κράτους που προστατεύει τα δικαιώματά μας και καθορίζει τα καθήκοντά μας: τίποτε δεν είναι πιο αφελές από την ίδια την ιδέα μιας «γήινης πολιτικής ταυτότητας»! (σε σχέση με ποιους, με τους Αρειανούς, τους κατοίκους της Σελήνης ή με τους μη πιθανούς κατοίκους ενός άλλου γαλαξία;) Τέτοιο είναι λοιπόν το έθνος: αυτό το ιδιαίτερο σύνολο μέσω του οποίου αποκτώ πρόσβαση στο οικουμενικό, ένα σύμφωνο μεταξύ ατόμων στο πλαίσιο ενός γενικού πνεύματος, κληροδοτημένου από μια παράδοση κοινής ζωής³⁹. Η βίαιη διάλυσή του μέσα σε ένα ευρύτερο περιβάλλον δεν οδηγεί στην παγκοσμιότητα, αλλά ενθαρρύνει τις τοπικιστικές ή φυλετικές οπισθοδρομήσεις. (Απ' όπου αυτή η διαλεκτική του δορυφόρου και της τοπικής αναδίπλωσης που ρυθμίζει τις ανταλλαγές μας με το εξωτερικό, αφού ο πόθος να φθάσουμε στην πλανητική διάσταση αναμιγνύεται με το φόβο ότι θα χαθούμε μέσα στην απεραντοσύνη). Και όταν τα έθνη αποφασίζουν να ενωθούν, όπως στην ευρωπαϊκή κοινότητα, πάλι από θέσεως κυριαρχίας συναινούν να χωρήσουν το όλον ή μέρος των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων. Περιμένοντας άλλες μορφές ομοσπονδιακής ή συνομοσπονδιακής διακυβέρνησης, το καλύτερο που μπορούμε να ελπίζουμε σ' αυτόν τον τομέα —και αυτό είναι το θαύμα της Γαλλο-γερμανικής συμφιλίωσης μετά το 1945—, είναι να υπάρξουν κανόνες ειρηνικής συνύπαρξης ανάμεσα στα κράτη. Ας μη ζητούμε από τους λαούς να αγαπιούνται ή να αλληλοπροσεγγίζονται με πάθος: ας μη ζητούμε

39. Βλέπε γι' αυτό το θέμα το ωραίο άρθρο της Blandine Barreel-Kriegel στο αφιέρωμα στο έθνος και στους εθνικισμούς του περιο-

δικού *La Règle du jeu*, αρ. 3, Ιανουάριος 1991, σ. 211.

από τις κοινότητες να συνεργάζονται δραστήρια για την ίδια τους την εξαφάνιση⁴⁰. Η Ευρώπη είναι κατ' αρχήν η δέσμευση από πλευράς όλων των δυνάμεων που τη συνθέτουν, ότι δεν θα διακανονίζουν πια τις διαφορές τους με τα όπλα· είναι η προτίμηση που παραχωρείται στη συγγνώμη εναντίον της εκδίκησης, στη συμφιλίωση εναντίον της διχόνοιας, στη μνήμη εναντίον του μύθου, στη συζήτηση εναντίον της διαμάχης. Με αυτό το νόημα, η αληθινή βαρβαρότητα δεν είναι η κλειστότητα και η αυτάρκεια, αλλά η προσφυγή στον πόλεμο. Το ότι οι χώρες μπορούν να γειτονεύουν, να εμπορεύονται και ν' ανταλλάσσουν χωρίς να μάχονται μεταξύ τους, είναι ήδη κάτι θαυμάσιο. Υπάρχει μια καθοριστική και θεμελιακή αντίθεση πολιτικού χαρακτήρα: διαχωρίζει τα δημοκρατικά κράτη, που φροντίζουν εξίσου για την αξιοπρέπεια κάθε προσώπου και μετριάζουν με τους νόμους και τους θεσμούς την εθνικιστική διάθεση αποκλεισμού, από τα αυταρχικά ή ολοκληρωτικά κράτη που εκτοπίζουν ή καταπιέζουν τις μειονότητες, στρατεύονται στην εθνοτική, πολιτιστική ή φυλετική ομοιογένεια, και ταξινομούν την ανθρωπότητα, σε ανώτερα και κατώτερα είδη ανθρώπων. Πάνω από το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών υπάρχουν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Λέμε ναι σε όλες τις διαφορές, με τον όρο να υποχωρούν μπρος στην οικουμενικότητα των αρχών και των κανόνων, και να μη στηρίζονται στα νόμιμα δικαιώματά τους για να υπονομεύουν την ίδια την ιδέα του ανθρώπινου είδους. Ναι στο ρομαντισμό των μικρών κοινωνιών, αλλά υπό τη νομική διαιτησία του Διαφωτισμού· ναι σε όλα τα έθνη, αλλά υπό την αιγίδα μιας δύναμει υπερεθνικής Ευρώπης, ως τόπος λόγου, ειρήνης και ασφαλείας.

Ας είμαστε πορώδεις

ΣΤΗΝ ΠΡΩΗΝ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ, η διδασκαλία της ρωσικής γλώσσας ήταν υποχρεωτική από τις πρώτες τάξεις του σχολείου για όλα τα παιδιά, είτε ήταν πολωνικής, είτε τσέχικης, αρμενικής ή τουρκμενικής καταγωγής. Το μέτρο αυτό δεν βιωνόταν ως εμπλουτισμός αλλά ως βιασμός της ελευθερίας. Πρέπει

40. Οι Ευρωπαίοι δεν αλληλομισούνται πια, αλλά απέχουν από το ν' αγαπούν οι μεν τους δε. Δείτε πως ξεπηδά από ορισμένα γερμανικά ή αγγλικά έντυπα μια επίμονη γαλλοφοβία. Όσο για τη γερμανοφοβία στη Γαλλία, αυτή, δυστυχώς, εκτρέφεται από όλα τα

στρατόπεδα χωρίς εξαίρεση. Μόνον ο χρόνος η συστηματική πολυγλωσσία και τα ταξίδια θα κάμψουν ίσως μετά από μερικές γενιές αυτές τις εμπάθειες και τους φθόνους. Είναι πάντως αμφίβολο αν θα εξαφανιστούν ποτέ

λοιπόν να διακρίνουμε έναν κοσμοπολιτισμό επιλεγμένο, που συναντούμε σε ελεύθερες περιοχές, από έναν κοσμοπολιτισμό που έχει επιβληθεί σε περιοχές υποδουλωμένες, μέσα στο πλαίσιο μιας αυτοκρατορίας ή μιας ομοσπονδίας⁴¹. Δεν βλέπουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις είναι προτιμότερος ο διαχωρισμός των λαών που έχουν διαφορές μεταξύ τους, από την καταναγκαστική ανάμειξή τους, και ότι ένας ορισμένος διεθνισμός, που στηρίζεται στην πλασματική φιλία μεταξύ κοινοτήτων, μπορεί να προκαλέσει τις χειρότερες εντάσεις (και συνεπώς να επιδεινώσει την βαλκανοποίηση που απέβλεπε να αποτρέψει); Όσο κι αν είναι καλοπροαίρετο, το σύνθημα «συνεταιρισμός ή βαρβαρότητα» παραμένει αγγελικό ως προς την αρχή που το εμπνέει και σταλινικό στη διατύπωσή του. Ας δυσπιστούμε απέναντι στο φετιχισμό της ένωσης για την ένωση. Αυτή είναι ανώτερη από τη διαίρεση, μόνο αν τα ευεργετήματα που συνεπάγεται ξεπερνούν τα πλεονεκτήματα της απομόνωσης. Ακόμη, αυτή η συνένωση προϋποθέτει τη δημοκρατία και την πλήρη συμφωνία των ενδιαφερομένων μερών, την ισορροπία των δυνάμεων και όχι την υπερίσχυση της μιας πάνω στην άλλη, τη φρόνηση στην ενσωμάτωση, δηλαδή τη σταδιακή προσέγγιση, και προπαντός τη δυνατότητα αποσύνδεσης, όπως σε κάθε γάμο μεταξύ ενηλίκων. Ένας εξαναγκαστικός υμέναιος, που πραγματοποιείται χωρίς τη συγκατάθεση των συζύγων, είναι χειρότερος της αγαμίας: μια συμπαράταξη μοναχικοτήτων είναι προτιμότερη από τη φυλακή των λαών. Η ειδωλολατρία του πολλαπλού, του πολυεθνικού, της συσσωμάτωσης —που ταυτίζονται με το νόημα της ιστορίας, με το Αγαθό— και που υπήρξε το μόνο επιχείρημα πολλών από τους θιασώτες του «ναι» στο Μάαστριχτ κατά το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1992 στη Γαλλία, δεν είναι παρά η φιλελεύθερη μορφή του εγελο-μαρξιστικού ιστορικισμού. Ο κομμουνισμός πέθανε, διατηρήσαμε όμως τα διανοητικά του πλαίσια: πιστεύουμε ακόμη και πάντα στην πρόοδο, σε ένα happy end καθορισμένο εκ των προτέρων, σε ένα νόμο του γίνεσθαι που καθαγιάζει τη σύζευξη της πραγματικότητας με το λόγο.

Απέναντι στο διπλό δογματισμό του κλειστού και του ανοιχτού, θα προτιμήσουμε λοιπόν το πορώδες: αφού η κατάσταση του κόσμου δεν επιτρέπει σε καμιά κοινωνία να συσπειρωθεί σταθερά στον εαυτό της, ας είμαστε πο-

41. Ο Milan Kundera γράφει πολύ σωστά: «Όλα τα κινήματα που σκοπεύουν στην εθνική χειραφέτηση περιέχουν μιαν εγωκεντρική συνιστώσα (αυτοαναδίπλωση, εκθιασμός των ριζών κ.λπ.), αλλά και μια πολύ σημαντική κοσμοπολιτική συνιστώσα (την επιθυ-

μία να έλθουν σε κατ' ευθείαν επαφή με τον κόσμο, να έχουν το δικαίωμα να δεχτούν επιδράσεις από άλλους σύμφωνα με την ελεύθερη επιλογή τους, και να μπορέσουν να επενεργήσουν σ' αυτούς)». *La Règle du jeu*, ό.π., σ. 232.

ρώδεις, ας βρούμε το σωστό μεσοδιάστημα ανάμεσα στον αυτοεργλεισμό και στην περιέργεια που επιτρέπει δημιουργικά σοκ, νόστιμες διαφωνίες. Το μόνο μέσο για να αποφύγουμε τη διπλή παγίδα μιας άρρωστης εσωστρέφειας και της διαλυτικής εξωστρέφειας, είναι ίσως να αναπτύξουμε έναν παράδοξο πατριωτισμό· έναν πατριωτισμό που ζητά από μας να μην πληρώσουμε τη συμπάθειά μας για την Ευρώπη με την απάληση της χώρας μας· έναν πατριωτισμό που απαιτεί από μας και την αφοσίωση σε ό,τι καλύτερο υπάρχει στο παρελθόν, και την εκτίμηση των ξένων εισφορών που είναι πολύ σημαντικές. Έναν πατριωτισμό, τέλος, της μετριοπάθειας που αναγνωρίζει τη σχετική σπουδαιότητα κάθε χώρας, χωρίς να γέρνει προς την ταπεινότητα ή την ολοκληρωτική ευθυγράμμιση.

Αντί να υψώσουμε μιαν Ευρώπη παρθενική και αθώα ενάντια στις παλιές πατρίδες, βαρυσκορτωμένες από αμαρτήματα, πρέπει να τις σκεφτούμε με όρους έντασης, ενότητας των αντινομιών: ώστε ο κοσμοπολιτισμός να διορθώνει τη στενότητα του εθνικού αισθήματος, χωρίς να καταργεί εκείνο που στο αίσθημα αυτό σαρκώνει τις αξίες και μαρτυρεί τις απαραίτητες τοπικές ιδιοφυίες, ώστε να είναι το αντίδοτο στην οικόσιτη νωθρότητα. Όπως οι καλοί πατριωτισμοί είναι κατ' ανάγκην πολιτισμένοι, δηλαδή ταυτόχρονα αποδεκτοί και συγκρατημένοι, όμοια και ο καλός κοσμοπολιτισμός είναι ενσαρκωμένος, αποφεύγοντας την επιπόλαια περιήγηση και τις ευκολίες του εκλεκτικισμού. Ας αφήσουμε κατά μέρος τις ριζικές εναλλακτικές και τις εύκολες συμφιλιώσεις: η σύζευξη των μορφών της παράδοσης και της νεοτερικότητας, της εμμονής και της φυγής, του νομάδα και του εδραίου ανθρώπου, η συναρπαστική εμπειρία της πολλαπλής μόρφωσης, δεν συντελείται παρά σε μια κατάσταση σύγκρουσης και οδυνηρών επιλογών. Το ουσιαστικό σ' αυτήν είναι να «εξημερώσει ο καθένας τη σχιζοφρένειά του»⁴² (Daryush Shayegan), να μπορέσει να γίνει άλλος απ' αυτό που είναι, παραμένοντας ταυτόχρονα ο εαυτός του. Το ουσιαστικό είναι η απόσταση μεταξύ των πολιτιστικών μορφών να μη εμποδίζει την επαφή τους, ούτε και η επαφή τους να καταστρέφει την απόσταση. Όστε κάθε μακρινή γη να έχει κάποια μέρα για μας τη γλυκύτητα το

42. Daryush Shayegan, *Sous les ciels du monde*, (Συνομιλίες με τον Ramin Jahanbegloo), éditions du Felin, 1992, σ. 265. Ο Ιρανός φιλόσοφος και σανσκριτιστής Daryush Shayegan, που κατέχει οκτώ ή εννέα γλώσσες, είναι το πρότυπο του «ρομαντισμού των απάτριδων» (Cioran) που χαρακτηρίζει την επο-

χή μας. Είναι αυτός που στοχάστηκε με το καλύτερο τρόπο σήμερα τη σύνδεση ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, και ανίχνευσε σ βάθος «τις ημιπληγίες του πνεύματος» που πλήττουν αρκετούς από τους διανοούμενους του τρίτου κόσμου.

γενέθλιου τόπου. Είναι λοιπόν ουσιαστικό να συνηγορήσουμε για μια ταυτότητα αβέβαιη: αυτή είναι μια τάση, όχι μια αμετάβλητη ουσία· επιθυμώντας υπερβολικά να την οριοθετήσουμε, τη μετατρέπουμε σ' ένα ζυγό που εμποδίζει τα σκιρτήματα της αλλαγής. Η ταυτότητα δεν είναι μια οριστική κατάσταση αλλά ένα αφετηριακό σημείο που επιτρέπει να εφεύρουμε μια συνέχεια για το παρελθόν, να το πλάσουμε. Κοντολογίς, αυτό ποτέ δεν δίδεται σαν ώριμος καρπός που θα αρκούσε να μεταβιβάζουμε από γενιά σε γενιά· είναι πάντα υπό κατασκευή, υπό ανάπλαση. Δεν υπάρχει εθνική μοίρα, μοίρα της συλλογικής μνήμης. Μια κουλτούρα, αν δεν επιθυμεί να γίνει ο τάφος του ίδιου της του μεγαλείου, πρέπει να γνωρίζει να ελαφρύνεται από το κληροδοτήμά της, να έρχεται σε ρήξη με τις παραδεδομένες συνήθειες, και κάποτε μάλιστα να τις βεβηλώνει για να ανανεώνεται. Δεν υπάρχει πίστη στον εαυτό μας που δεν προϋποθέτει προδοσία· δεν υπάρχει αστάθεια που να μην είναι εν τέλει ανώτερος βαθμός νομιμοφροσύνης. (Παρόμοια, μια γλώσσα καθαυτή δεν ανήκει σε κανένα λαό· μπορεί πάντα να παρεκτρέπεται μιλημένη από άλλες φωνές, φερμένες από αλλού, που, αλλοιώνοντάς την, μπορούν επίσης να την εμπλουτίζουν).

Όσο ρευστές και εξωστρεφείς κι αν είναι οι κοινωνίες μας, θα 'χουν πάντα ανάγκη αυτές τις «μεγάλες κοσμοπολίτικες ψυχές» (Rousseau), αυτούς τους ανθρώπους-περάσματα που ανοίγουν διαύλους ακρόασης και αγάπης ανάμεσα στους κόσμους, απαρνούνται τους εγωισμούς και συνδραυλίζουν τις ανταλλαγές. Όταν όμως εκφυλίζεται σε ιδεολογία, το κοσμοπολίτικο πνεύμα ξεπέφτει σε ξεθυμασμένο και κακόγουστο υποκατάστατο. Δεν είναι πολιτιστικός καταλύτης όποιος απλώς το επιθυμεί: χρειάζεται η εμμονή, το θάρρος και ίσως εκείνη τη δόση τρέλας που κατέχει όλους τους μεγάλους μεσολαβητές. Η πίστη στη μνήμη τους μας επιβάλλει την άρνηση να συνδέσουμε με το όνομά τους νοθευμένα προϊόντα. Ας μην απομιμόμαστε αυτές τις εξέχουσες μορφές. Ας αρκεστούμε να είμαστε δημοκράτες: σε τούτους τους καιρούς που η βαρβαρότητα ξαναγεννιέται, αυτό είναι ήδη αρκετό.

Απόδοση στην ελληνική: *Μιχάλης Καραχάλιος*

